

HORVÁTH J. ANDRÁS

JÓZSEFVÁROS VÁLASZTÓPOLGÁRSÁGA AZ 1884. ÉVI KÉPVISELŐVÁLASZTÁS TÜKRÉBEN

Választási eredmények történeti szempontú elemzése már a század eleje óta ismert történeti stúdium (pszefológia)¹, ám magyar viszonylatban szélesebb körű vizsgálatok eddig jobbra csupán a megválasztott képviselőház társadalmi összetételére vonatkozóan születtek.² A választópolgárság társadalmi összetételének vizsgálatára — figyelmen kívül hagyva a politikai magatartást — elsőként Ránki György tett kísérletet, reprezentatív minta alapján az 1939. évi választásoknak a nyilaskeresztes pártra vonatkozó fővárosi eredményeit elemezve;³ Koroknai Ákos pedig dualizmus kori, Baranya megyei választási jegyzőkönyveket vett bonckés alá.⁴

Jelen tanulmánnyal — az 1884. évi józsefvárosi képviselőválasztás eredményeinek elemzésével — kísérletet teszünk arra, hogy feltárjuk a Tisza Kálmán-kori fővárosi politizáló társadalom szerkezetét, lehetőség szerint meghatározzuk a korabeli politikai pártok társadalmi bázisát.⁵

-
- 1 Vö.: *Siegfried, André*: Tableau politique de la France de l'ouest sous la Troisième République. Paris, 1913.; *Tingsten, Herbert*: Political Behaviour. Studies in election statistics. London, 1937.; *Speck, W. A.–Gray, W. A.*: Computer Analyses of Poll Books: an initial report. In: Bulletin of the Institute of Historical Research, 43. (1970) 105–112. p.; *Nossitor, T. J.*: Aspects of Electoral Behaviour in English Constituences, 1832–1868. In: Mass Politics: studies in political sociology. Szerk.: *Allart, E.–Rokkan, S.* 1979. 169–199. p.; *Morris, R. J.*: Property titles and the use of British urban poll books for social analysis. In: Urban History Yearbook, 1983. 29–38. p.
 - 2 *Rudai Rezső*: A politikai ideológia, pártszervezet, hivatás és életkor szerepe a magyar képviselőház és a pártok összetételében 1861–1935. Bp., 1936.; *Lakatos Ernő*: A magyar politikai vezetőrétég 1848–1918. Bp., 1942.; *Horváth Róbert*: A magyarországi választások a statisztika tükrében. In: Állam és igazgatás, 5. (1953) 7–8 sz.; *Ruszkai Miklós*: Az 1945 előtti magyar választások statisztikája. In: Történeti Statisztikai Közlemények 3. (1959) 1–2. sz. 51. p.; *Tóth, Adalbert*: Parteien und Reichstagswahlen in Ungarn 1848–1892. München, 1973.
 - 3 *Ránki György*: Az 1939-es budapesti választások. In: *Uő*: Mozgástervek, kényszerpályák. Válogatott tanulmányok. Bp., 1983.
 - 4 *Koroknai Ákos*: A dualizmuskori parlamenti választások. Módszertan és kísérlet a választási statisztikák és a választási névjegyzékek elemzésére. In: Baranyai Helytörténetírás. Pécs, 1985–1986.
 - 5 A dolgozat végső formájának kialakításához nyújtott tanácsaiért köszönettel tartozom Szabó Dánielnek.

E városrész megfelelőnek tűnhet általános jellegű következtetések levonására, hiszen a fővárosnak már akkor is alighanem a legvegyesebb társadalmi összetételű kerülete volt, mely heterogenitás — a szegregáció viszonylag jelentős mértékéből eredően — ugyanakkor topográfiaileg is jól nyomkövethető a korabeli statisztikai kimutatások jóvoltából.⁶ S a pártok szavazóbázisát a városrész egyes övezeteiben meghatározva, majd azt a kerület társadalmi státusztérképére vetítve, kísérletet tehetünk a különféle szavazóbázisok és a társadalmi státusz összefüggéseinek feltárására.⁷

A választási iratok feldolgozásának módszerei

1884 júniusában a Józsefvárosban három jelölt versengett a képviselőségért: Szilágyi Dezső, a kerület addigi képviselője, a Mérsékelt Ellenzék egyik vezére, Irányi Dániel, a 48-as Párt vezetője és Verhovay Gyula, a *Függetlenség* szerkesztője, az Antiszemita Párt oszlopos tagja. Mindhárman képviselők az előző ciklusban is. A kormánypárt itt nem vállalta a megmérettetést.

A választási küzdelemre vonatkozó iratanyag: a választói névjegyzék, a szavazás menetét rögzítő választási jegyzőkönyv, valamint a választópolgárok nevét az egyes jelöltekre adott szavazatok szerint felsoroló szavazói jegyzék (ez utóbbi az 1881. évi és 1887. évi választásokról is) szerencsés módon fennmaradtak a Központi Választmány iratai között, a Budapest Főváros Levéltára őrizetében. Ezek révén, bizonyos előmunkálatok elvégzésével — „hála” a nyílt szavazásos rendszernek — a pártok szavazói személy szerint meghatározhatók.⁸

Az első feladat a választási névjegyzék adatainak „tisztítása”: a többszörös előfordulások kiszűrése, a foglalkozási megnevezések egyértelműsítése és a háztulajdonosként megjelölt választók tényleges foglalkozásának meghatározása volt.

A *választói névjegyzékek* évenkénti összeállítására a polgármester elnöklete alatt működött Központi Választmány volt kijelölve. E szervezet, illetve a polgármester az önkormányzat adószámveteli apparátusával végeztette el a szükséges kimutatásokat. Bár az e munkára igénybe vett alkalmazottakat külön díjazásban is

6 *Bogyirka Emil*: Józsefváros története. II. 1873–1901. Bp., 1974. 46. p.; *Gerő (Viharos) Ödön*: Az én fővárosom. Bp., 1891. 18–19. p.

7 *Lakatos E.*: i. m.; *Tóth A.*: i. m.

8 Budapest Főváros Levéltára (= BFL) IV. 1405. Központi Választmány iratai. 1884. évi választási iratok. A választói névjegyzékek közül a VIII. kerületen kívülicket átnézet jelleggel elemzi *Vörös Károly*: A fővárostól a székesfővárosig 1873–1896. In: Budapest története a márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig. Szerk.: Uő. Bp., 1978. (Budapest története. IV.) 429–436. p.

részesítették,⁹ hibák és mulasztások a belügyminiszter többszöri figyelmeztetése ellenére is gyakran előfordultak.¹⁰ A kormány körrendeletben hívta fel a választmányok figyelmét ezekre: a választókat csak egy jogcím alatt vegyék fel jegyzékeikbe; a tisztviselők esetében pontosan jelöljék meg beosztásukat, s hogy köz- vagy magántisztviselőről van-e szó stb.¹¹

Ezek után a nagyszámú „háztulajdonos” foglalkozás-megjelölést volt szükséges tisztázni. A névjegyzék összeállító azzal, hogy egy csoportba, a kezdőbetűk elejére sorolták az azonos betűs, általuk háztulajdonos foglalkozásúnak megnevezett választókat, valószínűleg csupán a saját munkájukon próbáltak könnyíteni. Ugyanis, miután a kerületi előjáróságokon rendelkezésre álltak — az azóta sajnos mindenhol elpusztult — házingatlan-jegyzékek, azokból egyszerűen kigyűjtötték, illetve évenként kiegészítették a kerület háztulajdonosait, akiket egyszersmind választói jogosultság szempontjából is — ha megvolt a törvény előírta három lakrészből álló ingatlanuk — kivétel nélkül ekként jegyezték be (természetesen tekintet nélkül tényleges vagyoni helyzetükre). Így fordulhatott elő, hogy a lajstromban egyként háztulajdonos címen bír választójoggal a virilista Jókai Mór és a külső-józsefvárosi egyszerű majoros gazda, Bálint Lajos. Mivel a házadó alapján meghatározott cenzus alacsonyabb volt a jövedelminél, természetesen következett, hogy a háztulajdonosok körében a kevésbé vagyonosak sokkal nagyobb számban fordultak elő (erre utal a városrész külső övezeteiben nagyobb gyakoriságuk is — I. alább!).¹² A nem házingatlanból élő háztulajdonosok tényleges foglalkozásának megállapítása a lakcímjegyzékből volt lehetséges.¹³

A megadott foglalkozási kategóriák — a társadalomtörténet művelői előtt jól ismert problémaként —, természetesen csak bizonyos keretek között tették lehetővé a hozzávetőleges vagyoni állapot meghatározását. Inkább csak a társadalmi helyzetet (mely korszakunkban korántsem ugyanaz!) lehetett rögzíteni. Ezért is tűnt fontos-

9 BFL IV. 1409. b. Polgármesteri elnöki iratok. 2415/1884. lvt. sz.

10 *Koroknai Á.*: i. m. 218–219. p.

11 23.472/II/1884. május 20-án kelt, Bm. sz. körrendelet. Az adatbázis-„tisztítás” jelentőségét a jelen módszerrel dolgozó külföldi irodalomban kiemeli *Speck–Gray*: i. m. 111. p. A többszöröség meghatározását megnehezítette, hogy a névjegyzék összeállító — ámbár sorszámozták a lajstromot — a jegyzéket az első betűk rendjében állították össze. Ezért első lépésként a mintegy 120 rekordnyi duplikációkat kellett kiszűrni; majd a tisztított adatbázist korrelálni a szavazói jegyzék adataival. A számítógépes program 1989–91-ben történt kidolgozásáért ezúton mondok köszönetet Csík Gergelynek.

12 A Baranya megyei, illetve a pécsi háztulajdonosok vizsgálata hasonló eredményeket mutatott. V. ö.: *Koroknai Á.*: i. m. 231–232. p.

13 Budapest főváros lak- és címjegyzéke. Bp., 1884.

nak a város elvileg legvagyonosabb rétegét jelentő virilisták beazonosítása az 1884. évi virilista jegyzék alapján.¹⁴ Noha a jegyzék foglalkozás-megnevezései többnyire pontosak, bizonyos esetekben mégis szükségesnek és lehetségesnek mutatkozott a lakjegyzék és a tiszticímár segítségével a viszonylag csekély számú sommás megnevezéssel bírók (pl. hivatalnok, főv. hivatalnok, tisztviselő, kereskedő stb.) tüzete-sebb meghatározása.¹⁵

A rekordok adatainak információsztje, a kódolás

A választási névjegyzék ebben az időszakban az alábbi rovatokat, illetve adatokat tartalmazza: *név, foglalkozás, lakhely, kor, választási jogosultság, ú. m.: régi jog, földtulajdon, háztulajdon, jövedelem, értelmiség.*

A választók nevét a névjegyzékek ebben az időszakban elég pontatlanul és következetlenül jelölték meg (kettőződéses, a családnévnek legkülönbébb változatai). Ennek oka legnagyobbbrészt a német és a szláv eredetű nevek írásmódjának bizonytalanságából, a magyar helyesírásra való áttérés nehézségeiből adódott. Az anyanyelv, illetve az eredet hozzávetőleges megállapítása mindazonáltal szükségesnek tűnt, tekintettel az ekkori választási mozgalmakban megnyilvánult nemzeti-származási tematikára. Noha 1890-ben a városrész összlakosságának kétharmada magyar anyanyelvű volt, 1884-ben a névjegyzékben szereplőknek csupán egyharmada minősíthető magyar eredetű névnek. Ami persze ha nem is jelentheti a magyar származásúak, vagy pláne magyar anyanyelvűek kisebbségét, de mindenesetre utal az idegen eredetűek (elsősorban a németek) jelentős arányára. (Névből származásra következtetni persze kockázatos és bizonytalan vállalkozás, ezért az erre vonatkozó adatok csupán tájékoztató jellegűek.)¹⁶ Mindenesetre, tekintettel a zsidó választóknak a jellegzetes név (Itzig Lipót, Mauthner Farkas, Sachs Ármin, Schlesinger Jakab stb.), illetve a név + foglalkozás alapján történt viszonylag egyszerű azonosíthatóságára, valamint az antiszemitizmusnak a kerületben történt manifesztálódására, a választókat „származási” alapon is megkíséreltük csoportosítani.

14 Vörös Károly a budapesti virilistákról írott művében elveszítettnek tudja az 1884. évi virilista-jegyzéket, ám abból egy példány a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteményében megtalálható.

15 Magyarország tiszti cím- és névtára. Bp., 1884.

16 Vö.: Kovács Alajos: A nevek és a névváltoztatások statisztikája. In: Magyar Statisztikai Szemle, 8. (1930) 228–240. p.

Ilyen formán négy „idegen-név”-csoport alakult ki, ú. m.: *magyar, német, szláv, zsidó*.¹⁷

A választók *foglalkozását* a névjegyzék viszonylag pontosan megjelölte, melyből azonban a vagyoni helyzet csak ritkán állapítható meg. A szokásos foglalkozási ágak szerinti csoportosítás alkalmazása mellett ezért az összesen 419 féle megnevezés közül bizonyos foglalkozásokat néhány más, a társadalmi vertikumot jobban tükröző csoportba soroltam.¹⁸ Végül is az alábbi 20 foglalkozási főcsoport alkalmazására került sor:

A/ Értelmiségi jellegű ágazatok

1. Állami főtisztviselők („méltóságosak”)
2. Állami (közép)tisztviselők („nagyságosak”)
3. Kistisztviselők („címzetesek–tekintetesek”)
4. Fővárosi főtisztviselők
5. Fővárosi (közép)tisztviselők
6. Fővárosi kistisztviselők
7. Magántisztviselők
8. Diplomás értelmiségiek
9. Középfokú végzettségű értelmiségiek
10. Művészek
11. Egyháziak
12. Képviselők, főrendek
13. Nyugalmazottak

B/ Nem értelmiségi jellegű ágazatok

14. Iparosok
15. Kereskedők
16. Vendéglátók
17. Közlekedésiek
18. Östermelők
19. Tőkések, járadékosok
20. Háztulajdonosok

17 Jóllehet a zsidóságot a korabeli és a későbbi statisztikák sem etnikumként, hanem vallásként kezelték.

18 *Tóth Zoltán*: Társadalmi státusz és foglalkozás az osztrák és a magyar társadalomstatisztikában. In: Statisztikai Szemle, 65. (1987) 1. sz. 62–85. p.

A társadalmi hierarchia ezen főcsoportok esetében sajnos csupán a köztisztviselőknél állapítható meg viszonylag pontosan. Az állami tisztviselők hivatali piramisának meghatározása a kilenc évvel későbbi törvényi szabályozás fizetési osztálybesorolási rendje,¹⁹ a fővárosiaké pedig a fővárosi javadalmazási szabályok alapján történt.²⁰ A tisztviselők tényleges vagyoni helyzete persze számos esetben különbözhetett a hivatali ranglétrán elfoglalt helyüktől és társadalmi helyzetüktől, nagy általánosságban azonban mégis feltételezhető a javadalmazásnak megfelelő vagyoni–társadalmi szint.

Az állami főtisztviselők körébe közelebbről a „méltóságos” címmel bíró, s — később — a II–V. fizetési osztályba sorolt miniszteri tanácsosok, kúriai bírák, királyi táblai tanácselnökök tartoztak. A „nagyságos” cím (VI–IX. fizetési osztály) törvényszéki és járásbírákat, tanfelügyelőket, különféle állami hivatalok vezetőit, pénzügyi tanácsosokat, miniszteri titkárokat; az alacsonyabb grádusokon, de még ugyanebben a rétegben pedig segédhivatali igazgatókat, miniszteri fogalmazókat, MÁV hivatal- és távirdafőnököket illetett. A jövedelem alapján már választójogosult kistisztviselők csoportjába kerültek az írnokok, irattárnokok, segédhivatali és egyéb irodatisztek, segéd- és aljegyzők, végrehajtók és végrehajtóságok. A fővárosiak három főcsoportjának elkülönítése az állami tisztviselők fizetésének figyelembevételével történt. Így az első kategóriába a polgármestertől a tanácsnokig és a köztemetői igazgatóig bezárólag a főtisztviselők kerültek. A nagyságosok rétegét ettől a tollnokokig, raktárnokig és számfejtőkig terjedő népes csoport alkotta; míg a címzetes–tekintetesek körébe az államiakhoz hasonlóan a különböző hivatali segédszemélyzet, az írnyi, gondnyi és gyakornoki állásokat betöltők sorolhatók.

A magántisztviselők vertikális tagolását a megnevezések nem teszik lehetővé, így ebben a csoportban együttesen fordulnak elő a társadalmi piramis különböző szintjein állott, a közhatalomtól való függetlenségük folytán azonban mégis együttesen vizsgálható gazdatisztek, közúti vaspálya hivatalnokok, bank- és biztosítási tisztviselők, tisztartók stb.

Az ipari és kereskedelmi kategóriákba sorolt választók komplex társadalmi–vagyoni helyzetének megállapítása — annak ellenére, hogy az ide tartozók számarányuknál és a kerület jellegét meghatározó dominanciájuknál fogva igen fontosak lennének — bizonyult a legkevesebb sikerrel kecsgető feladatnak. A „bognár”,

19 Vö. 1893:IV. tc. Az állami tisztviselők, altisztek és szolgák illetménycincen szabályozásáról és a megyei törvényhatóságok állami javadalmazásának felemléséről.

20 *Medriczky Andor*: A székesfővárosi tisztviselők illetményének alakulása. Bp., é. n. 36–42. p. *Mahrer Aladár*: Budapest székesfőváros közigazgatási alkalmazottak régi és új javadalmazása. In: Városi Szemle, 5. (1912) 289–329. p.

„rézműves”, „lisztkereskedő” stb. megnevezések vagyonos és kevésbé vagyonos polgárt is takarhattak. Itt a politikai állásfoglalás és az anyagi helyzet összefüggésének megragadásához az iparstatisztikai adatok alapján — társadalmi státusz és vagyoni helyzet szerint — elkülöníthető foglalkozástípusok összehasonlítása tűnt alkalmazható módszernek.²¹ Mivel ebben az időszakban, összefüggésben a korabeli társadalom erőteljes hierarchizáltságával, a munkamegosztásban is igen eltérő presztízsszintek léteztek, az ellentétes pólusú foglalkozásfajták („elit”-alacsony státuszú ipar) összevetésével tettünk kísérletet a reálszférán belüli társadalmi szintek elkülönítésére és vizsgálatára.²²

Meghatározott foglalkozásfajtákhoz tartozók társadalmi presztízs szerinti elkülönítése és összevetése

Magas presztízssű		Alacsony presztízssű	
IPAROSOK			
Fegyverműves	1	Foltozószabó	1
Fényképész	5	Rostás	1
Látszerész	2	Szítás	1
Kőfaragó	3	Kefekötő	2
Építőmester	4	Kosárfonó	1
Aranyverő	4	Kötélverő	2
Ékszerész	1	Fazekas	1
<i>Összesen</i>	<i>20</i>		<i>9</i>

21 Az egyes foglalkozástípusok vagyoni helyzetre utaló jellegéről l. a Fővárosi Statisztikai Hivatal Közleményei: Adószámítások, é. n.; *Bobula János*: Magyarország iparügyc. Bp., 1888. 170. p.; Magyarország története 1848–1890. Szerk.: Kovács Endre–Katus László. Bp., 1979. 1002. p.; *Nossitor, T. J.*: i. m. 166. p.

22 Mivel az elit, illetve az alacsony presztízssű iparosok száma csekély volt, a rájuk vonatkozó adatok és eredmények ezért kritikával kezelendők.

Magas presztízsű		Alacsony presztízsű	
KERESKEDŐK			
Posztókereskedő	2	Szatócs	106
Lisztkereskedő	21	Zsibárus	32
Sertéskereskedő	11	Kereskedősegéd	12
Terménykereskedő	7	Kiskereskedő	6
Bútorkereskedő	1	Házaló	6
<i>Összesen</i>	<i>42</i>		<i>162</i>

A vendéglátás kategóriájába a kerületben viszonylag jelentős számú korcsmáros, cukrász, pálinkás, kávémérő, vendéglős és sörmérő tartozott, akik forgalmi érdekeik elkülönültsége alapján a közlekedésiekhez (fuvarosok, bérkocsisok, társaskocsi-tulajdonosok) hasonló sajátos réteget alkottak. A vagyoni fok e két főcsoportban nem állapítható meg.

Az őstermelők (majorosok, tehenészek, kertészek), akik döntően a jellegzetes józsefvárosi tejtermelő ipar leginkább tehető képviselői voltak, nem rendelkeztek ugyanakkor túlságosan magas társadalmi presztízzsel. A választópolgárok körében az őstermelés hanyatló volta miatt is a kevésbé módosak körébe tartozhattak.²³

A nyugdíjasok csekély számát szinte kizárólag — nyilvánvalóan stabil anyagi helyzetben lévő — kvietált katonatisztek alkották.

A Belső-Józsefváros akkoriban — az arisztokraták és a politikusok mellett — a művészek (írók, színészek, festők, zenészek, szobrászok) negyede is volt, így tehát ők is külön kategóriába kerültek.

Az értelmiségiek külön csoportjaiba a felső- és középfokú végzettség szerint azokat a választókat soroltuk, akikről a megnevezés nem árulta el, hogy álltak-e közalkalmazásban és a többi főcsoportba sem voltak besorolhatók. A diplomások körébe tartoztak az egyetemi és középiskolai tanárok, ügyvédek, orvosok, mérnökök, gyógyszerészek, építészek, míg a középfokú végzettségűekébe a tanítók, hírlapírók, színházi sűgók kerültek.

23 *Thirring Lajos: Nagy-Budapest népessége. [Bp.] 1935. (Statistikai Közlemények. 78. köt. 1. sz.)*

Külön kategóriát képvisel a kevés számú egyházi ember, valamint a tőkés-, járadékosként megjelöltek nem nem túl népes csoportja.²⁴

A *lakhelynek* megfelelő társadalmi övezet pontos meghatározása a választójo-gosultak szegregációs jellemzői szempontjából bír jelentőséggel. Az egyik fő kérdés, hogy a választóknak a kerület társadalmi státusztérképén lakhely szerint történő elhelyezkedése mi módon követi a társadalmi „presztízs-nyomvonalat”? Megfigyelhető-e az azonos politikai nézeten lévők valamiféle területi koncentrációja, illetve elkülöníthető-e ekkoriban az adott városrészi övezetek vagy státuszkörzetek politikai jellemzők alapján, s ha igen, hogyan értelmezhető ezen politikai jellemzők és a területi sajátosságok közötti összefüggés?²⁵

A városi táj, társadalom és politikum közötti kapcsolódások vizsgálatát erre az időszakra vonatkozólag az egykori Fővárosi Statisztikai Hivatal pontos, kiterjedt és megbízható adatai teszik lehetővé. A hivatal az 1890. évi népszámlálásról közzétett publikációjában ugyanis a népesség bizonyos mutatószámait nem csupán kerületi bontásban, hanem azon belül a főváros egészére vonatkozóan 91, nagyjából hasonló népességszámú számlálókörzet szerint is feltüntette — a korabeli statisztikus bevallása szerint arra is törekedve, hogy „... az egyes területek jellemző tulajdonságai tisztán kifejezésre juthassanak.”²⁶ Az így részletezett kerületi eredményeket azonban nem minden statisztikai ágban, hanem csupán a leglényegesebbekben, s nem abszolút számokban, hanem grafikus ábrázolásban (kartogramok), hektáronkénti megoszlásban mutatták ki, az egyes körzetek szerint. A Józsefvárosra 16 ilyen kör-

24 Hasonló kategóriákat állított fel Koroknai Ákos is idézett művében, azzal az eltéréssel, hogy összevonta az állami, megyei és városi tisztviselőket; különválasztotta az értelmiségiek jellegzetesebb csoportjait és elkülönítette a gyáros vállalkozókat a földbirtokosoktól — a vidéki sajátosságoknak megfelelően.

25 A kérdéskör városszociológiai irodalmából a ma már klasszikusnak számítókat a következők: *Park, R. E.*: The city: suggestions for the investigation of human behavior in urban environment. In: *The American Journal of Sociology*, 1915. 577–612. p.; *Zorborough, H. W.*: The natural areas of the city. In: *The urban community*. Szerk.: *Burgess, E.* Chicago, 1926. 219–229. p.

26 Budapest fővárosa az 1891-ik évben. A népleírás és a népszámlálás eredményei. Szerk.: *Kőrösi József*. Bp., 1894–1898. I–III. köt. (a továbbiakban: *Kőrösi J.*: Bp. 1891-ben ...).

zet esett.²⁷ E forrásbázis felhasználásával nyílt mód a kerület társadalmi rétegződésének térbeli ábrázolására, városrészi övezeteket elkülönítő társadalmi státusztérkép megrajzolására. A társadalmi viszonyokról leginkább az alábbi tartalmú korabeli kartogramok árulkodnak:

1. *Laksűrűség* (Az egy szobára eső lakók száma; kerületi átlag: 3,36)
2. *Cselédek eloszlása* (100 lakosra eső cselédek száma; kerületi átlag: 6,34)
3. *Ágyrajárók eloszlása* (100 lakosra eső ágyrajáró; kerületi átlag: 8,88. Budapesten itt volt a legmagasabb!)
4. *Túlnépes lakások* (100 lakosra eső túlszűfolt lakásban [egy lakrészben négyen vagy ennél többen] lakók száma; kerületi átlag: 15,1)
5. *Magyar nyelvismeret* (100 lakos közül magyarul beszél; kerületi átlag: 86,1)
6. *Tíz éven felüli analfabéták eloszlása* (100, tíz éven felüli lakos közül analfabéta; kerületi átlag: 17,74)

A *státuszszintek* meghatározása, magas-átlagos-alacsony besorolása ezen adatok figyelembevételével történt. A városrészt e hat társadalmi mutató alapján soroltam az 1890. évi népszámláláskor kialakított számlálójárások felhasználásával nyolc státuszszintbe, majd ezeket három övezetbe (I. = magas; II. = átlagos; III. = alacsony státuszú) vontam össze.²⁸ A kerületi státusz-szinteknek az 1880-as években létezett területi elhelyezkedését a fenti adatok alapján kialakított státusztérkép szemlélteti. (Lásd a Függelékben!)

A *választói jogosultság* esetében — a háztulajdonosok kivételével — nemigen sikerült megállapítani a korabeli kategorizálás szempontjait. Leginkább a „jóvedelem” és „értelmiség” besorolások okoznak gondot, ugyanis számos esetben egyér-

27 A 16 körzet a korabeli térképmegjelölések szerint a következő volt: A1 = Múzeum krt.–Kerepesi út–Szentkirályi u.–Stáció u.; A2 = Szentkirályi u.–Kerepesi út–József krt.–Stáció u.; A3 = Stáció u.–József krt.–Üllői út; B1 = József krt.–József u.–Mátyás tér–Koszorú u.–Külső Stáció u.; B2 = Mátyás tér–Madách u.–Erdélyi u.–Köztetető út–Kőbányai út; B3 = Nagyfúvaros u.–Dologház u.–Köztetető út–Erdélyi u.; B4 = József krt.–Béerkocsis u.–Conti u.–József u.; B5 = Conti u.–Béerkocsis u.–Nagyfúvaros u.–József u.; B6 = József krt.–Kerepesi út–Aggteleki u.–Népszínház u.–Béerkocsis u.; B7 = Aggteleki u.–Kerepesi út–Köztetető út–Dologház u.–Népszínház u.; B8 = Koszorú u.–Mátyás tér–Madách u.–Külső Stáció u.; C1 = József krt.–Stáció u.–Futó u.–Üllői út; C2 = Futó u.–Külső Stáció u.–Óriás u.–Üllői út; C3 = Óriás u.–Külső Stáció u.–Illés u.–Práter u.; C4 = Óriás u.–Práter u.–Illés u.–Ludovicum u.–Üllői út; C5 = Illés u.–Ludovicum u.–Kőbányai út–Köztetető út–Üllői út.

28 A társadalmi övezet fogalmával és e kategória alkalmazásának kérdéseivel behatóan foglalkozik pl.: *Shevky, E–Bell, W.: Social area analysis. Stanford, 1955.*

telmően nagy jövedelműeket az összeírók „értelmiség”-kategóriába soroltak — és fordítva.

Társadalomföldrajz

Józsefvárost, a régi Pest legősibb külvárosát társadalmi rétegződés és az építészeti földrajz szempontjából korszakunkban legalább két, de inkább három részre oszthatjuk.²⁹ A városrész közlekedési-forgalmi szempontból ekkor már kétpólúsúnak tekinthető, egyrészt a Belváros felől a Kerepesi úton, a Stáció utcán és az Üllői úton kifelé, másrészt az ugyanezen útvonalakon az ekkor még legforgalmasabb józsefvárosi pályaudvarról befelé irányuló személy-, illetve árumozgás révén. Urbanizációs szint, társadalmi jellemzők és presztízs szempontjából a városrész keleti és nyugati területei élesen elkülönültek egymástól. A Belső-Józsefváros legmagasabb társadalmi státuszú övezetéé válásában — a Belvároshoz közel eső volta mellett — mindenek előtt a „Mágnásnegyed” és a Képviselőház elitképző szerepe lehetett döntő.³⁰ Az urbanizációs-kulturális szint itt volt a legmagasabb, s az itteni mentalitás is igen eltért a városrész többi övezetétől. „... *A képviselőház környékén idegen elemek laktak: fővárosba került gentryk, földesurak, úri hivatalnokok, akik a kártya, asszony és verekedés terén másképp gondolkoznak, mint a Tüzoltó utcai polgárok. A gentleman like gondolkodást gyakorolják, míg emezek, ha gondolkoznak, csakis józanul gondolkoznak.*”³¹ Vagy amint egy másik kortárs megjegyezte: „*a Népszínházig a pardon járta, azon túl a no!*”³² A városrész főutcájának számító Stá-

29 A városrész történetével foglalkozó, nem túl bő források a következők: *Bogyirka E.*: i. m.; *Jókai Mór*: Gazdag szegények. Bp., 1963. A Külső-Józsefvárosra vonatkozó igen jellemző hangulatfestéssel, társadalomrajzzal, *Tarnóczy János*: Amiről a józsefvárosi harangok beszélnek ... Bp., 1933.; *Kökény Lajos*: A 250 éves Józsefváros. Bp., 1964.; *Walla László*: A Budapesti Józsefvárosi Szőlőművesek Betegsegélyező és Temetkezési Egyletének története 1811–1911. Bp., 1911.; *Hűvös József* előterjesztése a Józsefváros rendezése és fejlesztése tárgyában Bárczy István Bp. Szföv. polgármesterének. Bp., 1907.; *Spiegler Gyula*: Adalékok Bp. Józsefváros, Ferencváros és Kőbánya történetéhez. Bp., 1900.; *Uő*: Adalékok a Belső-Józsefváros történetéhez. Bp., 1985.; *Gárdonyi Albert*: Budapest városrészeinek története. 2. Az alsó külváros (József- és Ferencváros). In: Pedagógiai Szeminárium, 6. (1935–1936) 5. sz. 270–278. p.; *Bevilaqua Borsodi Béla*: A régi Józsefváros. In: Magyarország, 1928. július 22.; A Józsefváros fejlesztése. In: Városatyák Lapja, 1. (1910) 8. sz. 2–5. p.; Bárczy István előterjesztése a Józsefváros fejlesztése tárgyában. Bp., 1907.

30 *Turányi Kornél*: A Józsefváros kialakulása. Bp., 1963. 329–332. p.; *Kőrösi József*: Az 1875–1884. évi budapesti építkezések. Bp., 1886.

31 *Gerő Ö.*: i. m. 119. p.

32 *Barabás Pál*: Józsefvárosi legenda. Bp., 1943. 19. p.

ció utca üzleti jellegét — eltérően annak keletre húzódó részétől — az övezet fenti társadalmi igény szintje határozta meg, melynek egyik jellemzőjeként a számos előkelő és divatos bútorkereskedés tekinthető.³³

A Külső-Józsefvárosnak az előzőtől elég élesen elütő társadalmi övezet jellegét főként a század közepe előtti preurbanizációs, kültelki agrárvilág részleges továbbélése, az ipari-kereskedelmi és a mezőgazdasági tevékenység egymásmellettsége, nemkülönben a pauperizáció nagy aránya jellemezte, mely az építészeti kultúra viszonylag alacsony színvonalában máig megfigyelhető.³⁴ A Külső-Józsefváros a vidékről ekkoriban a fővárosba tömegesen feltóduló szerencsét próbálók fogadásával, itteni megtelepítésükkel, városi életmódhoz szoktatásukkal a „humán-urbanizáció” szempontjából fontos katalizációs szerepet játszott.³⁵ Ily módon a felvidéki és alföldi területekről frissen érkezők nagy száma jelentős mértékben határozta meg az itteni lakosság összetételét.

A külső körzetek lakosságának életében — amint Jókai Mór is utal rá *Gazdag szegények* című művében — meghatározó jelentőségű volt a Józsefvárosi pályaudvar, mely ekkoriban az észak- és kelet-magyarországi személy- és áruforgalom zömét bonyolította. A felvidéki vonalak becsatlakozása pedig a városrész jellegét két döntő körülménnyel határozta meg. Személyforgalom tekintetében a jelentős létszámú szlovákság itteni megtelepedését mozdította elő; áruforgalmi vonatkozásban pedig a — mondhatni velük együtt érkező — faáru fogadását jelentette. A budapesti épület- és bútorasztalosipar, valamint a fuvarozó és bérkocsisipar nagy fokú józsefvárosi koncentrációja főként ezzel a körülménnyel magyarázható,³⁶ kereskedelmi tekintetben pedig a szén- és tüzfatelepek számának növekedését idézte elő.

A vasút teremtette forgalmi modernizációt azonban megelőzte egy hagyományos kereskedelmi forma korai megtelepedése a kerületben: a vásártartásé. Évente négyszer két-két hétig az Újvásár [Köztársaság] téren — mely a kilencvenes évek elején történt befásításáig a köztes időszakokban a pesti zsibvásárnak is helyet adott — tartották az országos vásárokat. Az országos, más néven paraszt-vásárokon a helyenként előfordult külföldi luxuscikkek mellett főként a helyi kézműipar termékei domináltak, s határozták meg egyben a vásárlói kör összetételét is. „... *Aminek*

33 Budapesti cím- és lakjegyzék. Bp., 1884.; *Bogyirka E.*: i. m. 14., 35. p.

34 *Bogyirka E.*: i. m. 12. p.; A Fővárosi Közmunkák Tanácsa hivatalos jelentései 1873–1900. évi működéséről. Bp., 1901.; *Szűcs István*: Lakáshelyzet és lakáselvárási a Józsefvárosban. Bp., 1966.

35 Vö.: *Jókai M.*: i. m.

36 Kezdetben Losonci, illetve Északi pályaudvarnak is hívták! Vö. *Bogyirka E.*: i. m. 75–77. p.

szükségét mezei gazda érzi: mindnek itt van az eladó helye: villa, lapát, kötőfék, ist-ráng, létra, köszörűkő, kapa, kasza, ekevas, ruha, csizma, kalap, ostornyél.” Mint az feltételezhető, ezen kínálat előteremtésében igen nagy szerepet játszottak a környékbeli kisiparosok: asztalosok, kovácsok, kötélverők, szíjjártók, szabók, csizma-diák, kalaposok stb. A tér zsbivásár funkciójában némileg városiasabb képet mutatott, legalábbis az ott előfordult áruajtákból ítélve: „... régi téstataratók és elkopott revolverek, géprészek, kályhák, bútorok, kilincsek, esernyők...” stb.³⁷

Az árukínálat, illetve a városi funkció e kettőssége is az övezet szociokultúrájának átmeneti jellegére, paraszti és városi jellegű társadalom — legalábbis tárgyi — világának szimbiotikus együttélésére, a hagyományos magyar kézműipari tevékenység városi környezetbe rendeződésére utal.

A zsbivásárral összefüggő közbiztonsági–rendészeti problémák mindazonáltal a társadalmi környezet értékbizonytalanságáról, a „szolid iparos” társadalmi szerepét–egzisztenciáját elfoglalni nem tudók széles körű illeszkedési zavarairól tanúskodnak.³⁸ Egy, az urbanizáció problémáival szembekerült, értékvilágában falusias, kisvárosi jellegű társadalom adaptációs nehézségei tűnnek elő.³⁹

Ilyenféle nehézségekkel volt terhes a Lóvásár [Teleki] tér környéke is, melynek társadalmi alapképletét a kerület fuvaros–bérkocsis iparához még szorosabban kapcsolódó ló- és szénakereskedelem koncentrációja jelentette. Ezeknek a körzeteknek az infrastrukturális elmaradottságából adódó szociokulturális „leszakadására”, illetve a kerület nyugati övezeteitől való távolság „magnövekedésének” az ebből fakadó belső élményére a körzet háztulajdonosainak egyik beadványa derít fényt. Ebben az itt lakók azt panaszolják, hogy a téren lévő házaikat és telkeiket — „a fővárostól úgyszólván elszigetelve köztisztasági és közlekedési tekintetben” — nem értékesíthetik, mely „abnormális állapotban, elhanyagolva, sár és piszokban fet-reng”.⁴⁰

A harmadik tér, mely mondhatni máig a Külső-Józsefváros szimbóluma: a Mátyás tér. Ez korábban szintén a fuvarosok központja volt.⁴¹ Társadalmi státusza ekkoriban — bár déli oldala a Stáció út forgalmából következően magasabb volt — a

37 Gerő Ö.: i. m. 30. p.

38 A környék lakói kérik maguk „és a zsbivárosok személy- és vagyonbiztonsága érdekében” a Vársártéren rendőrállomás létesítését. *Bogyirka E.*: i. m. 25. p.

39 *Nemes Ferenc-Szelényi Iván*: A lakóhely, mint közösség. Bp., 1967. 16. skk. p.

40 *Bogyirka E.*: i. m. 25. p.

41 *Tarnóczy J.*: i. m. 173. p.

fenti körzetekével egyezett meg. A nagyvárosi nyomor jelenlétére utal a pincelakók arcfelére igen magas — és egyre növekvő — száma.⁴²

A Stáció utca túloldalán, a kerület délkeleti részén — amint már utaltunk rá — válságjeleket is mutató majorsági gazdálkodás határozta meg az itteni körzetek jellegét. A majorok keletkezésének magyarázatát az Illés út és környékének bő- és tiszta vizű kútjaiban kell lelnünk.⁴³ Ezeknek a körzeteknek főként kulturális elmaradottsága (magyar nyelvismeret, írní-olvasni tudás fogyatékoságai) szembeszökő.

A Mária Terézi tértől déli, délkeleti irányban húzódó körzetek 1870–1890 közötti erőteljes népességyarapodásával párhuzamosan növekedtek az itteni vízvezeték és csatornázás iránti infrastrukturális igények, melyek főként az ezekben az évtizedekben még gyakori kolerajárványok pusztító következményeitől való megszabadulást célozták. Ezekben a körzetekben volt található a kerület pincelakásainak döntő része, s a Fővárosi Tanács 1880-ban el is rendelte az Óriás [Leonardo da Vinci] utca soron kívüli vízvezetékekkel való ellátását, mivel az „*egymás mellett sorakozó istállókból kifolyó trágyalé ... a lezivárgó szennyvízzel együtt az egész alattajt megfertőzte.*”⁴⁴

Az ezekben a körzetekben különösen aggasztó fővárosi lakáshelyzet enyhítését célozta a tanácsnak az a rendelkezése, mely lehetővé tette a Körút vonalától kifelé, hogy „*kizárólag egy-két szobás lakásokat tartalmazó laképületek részére kivételes építkezések és adómentességi kedvezmények nyújtassanak.*”⁴⁵ Ezek a körzetek, bár valamivel magasabb társadalmi státuszúak voltak az előzőeknél, jelentősen elmaradtak a Belső-Józsefváros viszonyaitól, különösen vagyoni tekintetben. Úgy tűnik, az ekkoriban még csak épülőfélben lévő Körút jelentette azt a határvonalat, mely a városrészt urbanizációs tekintetben is kettéválasztotta.⁴⁶

A választópolgárság övezeti elhelyezkedése⁴⁷

Noha az eredeti névjegyzék 3605 főt tartalmaz, a kerület tényleges választóinak száma ennél alacsonyabb volt — mivel többen többször is előfordulnak rajta. Az anyagfeldolgozás során végül is 3367 főt sikerült azonosítani, akik a kerület tényle-

42 *Bogyirka E.*: i. m. 48. p.

43 *Turányi K.*: i. m. 337. p.

44 A Józsefváros fejlesztése... i. m. 4. p.; *Bogyirka E.*: i. m. 49. p.

45 BFL IV. 1409. b. 1401/1884. lvt. sz.

46 *Barabás P.*: i. m. 6. p.

47 A választókra vonatkozó részletes adatokat l. a dolgozat végén lévő táblázatos kimutatásban!

vagyoni rétegződését övezeti bontásban nem ismerjük, a korabeli statisztikai adatok erről nem tájékoztatnak.)

Az I. övezet (Belső-Józsefváros) legmagasabb státuszú körzetének, a „Mágnásnegyed” választóinak foglalkozási megoszlását a III. övezet legalacsonyabb, létszámban hasonló három körzetének jellemzőivel összevetve azt találjuk, hogy míg a Mágnásnegyedben a legnépesebb három foglalkozás csoportot az *állami kis- és középtisztviselők*, valamint a *diplomás értelmiségiek* alkották (43,4%); addig ugyanezek számaránya az említett alacsony státuszú övezet körzeteiben csupán töredéket alkotott (4,7%). Itt a választók majd kétharmadát az őstermelők, a közlekedésiek és a háztulajdonosok képezték — akik közül a Mágnásnegyedben ezen utóbbiak csupán 5,4%-kal szerepeltek. A háztulajdonosok magas aránya a szegény övezetekben egyértelműen a házbirtok választójogosultságot biztosító szerepére utal, a vagyoni census alapján abból különben kimaradók esetében.

Az ellentétes jellegű társadalmi státuszkörzetek szerkezeti eltéréseinek, illetve alapvonásainak felvillantása után vegyük sorra a három övezetet.

A belső-józsefvárosi I. övezet másik két körzete főként egyrészt az *iparosok és kereskedelmiek*, valamint az *állami kistisztviselők* nagyobb gyakorisága, továbbá a *diplomás értelmiségiek* és a *magántisztviselők* alacsonyabb reprezentációja vonatkozásában különbözik a Mágnásnegyed foglalkozási jellemzőitől.

A Külső-Józsefváros Körútra eső nyugati része, a kerület II. övezete karakterét az *iparosok, kereskedők és háztulajdonosok* adják (52,5%), egyszersmind az egész kerület kisiparos–kiskereskedő alapjellegét meghatározva. A belső-józsefvárosi övezetekben meghatározó tisztviselői–értelmiségi jelenlét viszont sokkal halványabb volt, leginkább még *állami kistisztviselők* fordultak elő ezekben a körzetekben viszonylag nagyobb számban. A többi kereseti ágak arányait a két övezetben összehasonlítva, minden kategória esetében a társadalmi státusz-szintek szerinti területi elhelyezkedésre utaló jelekkel találkozunk. Még véletlenül sem fordul elő vélhetően magas vagyoni–társadalmi rangra utaló foglalkozáscsoport magasabb arányszámban az alacsonyabb státuszú övezetben — és fordítva. Így a rendkívül magas presztízsű *állami főtitisztviselők és képviselők, főrendek kb. tízszer*; a *nyugátlományú katonatisztek* és egyéb volt magas állású *állami alkalmazottak négyszer*; a *művészek és tőkészek* két és félszer; a *diplomás értelmiségiek háromszor*; a *magántisztviselők kétszer*; a *középfokú végzettségű értelmiségiek* pedig másfélszer voltak többben — arányaikat tekintve — a Belső-Józsefvárosban, mint itt.

S az övezeti elhelyezkedés gyakorisági mutatójából az adott foglalkozási csoport társadalmi státuszára következtetve az alacsony státuszúak rangsorát is felállíthatjuk. E szerint a fenti „elit–kategóriák” után az *iparosok* következtek, majd a

kereskedelem és *vendéglátás* képviselői, s a rangsor alján a *közlekedésiek* (fuvarosok és bérkocsisok), valamint az *őstermelők* (vagyis a majorosok és tejsgazdák).

A III., alacsony társadalmi státuszú övezet, a városrész keleti része, a másik két övezet jellegétől merőben különböző. Itt a három legkurrensebb foglalkozási kategóriát (64,1%) a *majorosok–tehenészek*, a *háztulajdonosok* és a fuvarosok, *bércocsisok jelentették*, míg az elit csoportok az előző két övezet elit-átlagának nem egészen ötödrészét tették ki csupán.

Nézzük ezek után a társadalmi státusz szempontjából „vegyes” jellegű *iparosok*, *kereskedők* és *vendéglátók* csoportjait.

A három foglalkozási ághoz tartozókat konkrét foglalkozási megnevezések szerint elemezve és területi szóródásukat vizsgálva az alacsony–magas elitizációs mintában, az alábbiakat vehetjük szemügyre. A 20 elit-iparosból 13 volt található az I., 6 a II. és 1 a III. övezetben. A 9 alacsony presztízű ipart űzők közül 4 lakott a III., 3 a II. és 2 az I. övezetben. A kereskedők szélső rétegcsoportjainak hasonló polarizálásával — melyre a megnevezések inkább nyújtanak módot — azt találjuk, hogy a nagy valószínűséggel tehetős kereskedők közül az I. övezetben 20, a II-ban 19, a III-ban pedig csupán 2 lakott; míg az egyértelműen nem elit 162 kereskedő övezeti megoszlása: I. = 32, II. = 88, III. = 42. Tehát mind az iparosok, mind a kereskedők kategóriáján belül érvényesnek tűnik az övezeti elv, melyet a *tőkések és virilisták* városrészi elhelyezkedése is minden kétséget kizáróan bizonyít. Az I. övezetben lakott ugyanis a tőkések 58 és a virilisták 52%-a; a II-ban ez az arány 34–36; míg a III-ban csupán 8–12%.

A városrész választóiról mindezek nyomán megállapíthatjuk, hogy e réteg vagyoniilag, társadalmilag korántsem volt homogén, hanem igen tagolt, s reprezentálta a társadalomnak övezetek szerinti, területi elhelyezkedését. A választójogosultak területi elhelyezkedése követte az összárosrészi övezeti jellegzetességeket.

A társadalmi–politikai helyzet a választások előestéjén

Az 1884. évi képviselőválasztásokat zaklatott légkör jellemezte, heves politikai mozgalmak előzték meg szerte az országban. A nyolcvanas évek elején a kontinensen többfelé antiliberális áramlatok tűntek fel. Ezekre a főként Németország felől érkező és az 1873. évi gazdasági válság felverte hullámokon tovahaladó jelenségekre a hazai politikusok beállítottságuknak és eszmei gyökereiknek megfelelően reagáltak. Ki úgy, mint a konzervativizmus emlíni nevelkedett gróf Apponyi Albert,⁵⁰ aki a szabadversenyos kapitalizmus értékpuszítására és egzisztenciariombo-

50 Apponyi Albert: Emlékirataim. Bp., 1922.

ló hatására Rudolf Meyer konzervatív szociálreform elképzeléseit ajánlotta a kortársak figyelmébe, ki úgy, mint Beksics Gusztáv, az „ortodox liberális”, aki publicisztikai munkásságában harcolt ez ellen,⁵¹ ki pedig úgy, mint Szilágyi Dezső, a várományos kormánypolitikus, aki ugyan súlyt fektet szabadelvű politikus image-ának fenntartására, de realistának bizonyul a *laisser fair*-rel szembeni — elsősorban szociális fogantatású — érvek nyomós voltának, igazságtartalmának megítélésében is.⁵² Ekkoriban az országban, de különösen a fővárosban ugyanis már nem lehetett szó nélkül hagyni a megelőző évtizedben kibontakozott, ám egyre terebélyesedő pauperizációs jelenségeket.⁵³

A hetvenes évek heves válságidőszaka a nyolcvanas évtized elejére az iparban ugyan már mérsékelt növekedésnek adta át a helyet, ám a mezőgazdasági árak vonatkozásában a kép korántsem volt kedvező. A Józsefvárosban főként a majorosokat, tehenészeket érintette a mezőgazdálkodás visszaszorulásából, az akkor még a gazdálkodás céljait szolgáló területek későbbi beépítésének lehetőségéből fakadó válsághangulat. Az iparban az egész évtized folyamán, s ebben a kerületben pedig különösképpen még a kézműipar dominál — annak ellenére, hogy több mint egy tucat nagyobb üzem is működött már errefelé. (A nevesebbek: az európai híró Kölber-féle kocsigyár; Jungfer Gyulának az uralkodó által is meglátogatott múlakatos és épületgyára; a Gschwindt-féle szesz- és élesztőgyár; a Clayton–Shuttleworth gépgyár; a Steinbruch-féle fémnyomógyár stb.) Az éleződő versenyt — főként a kézműiparban — egyre inkább már csak az iparágak olykor szélsőségesnek tűnő differenciálásával, valamint az ezzel összefüggő minőségi termelés fokozásával — mely viszont keresletszűkítő hatású volt — lehetett fenntartani.⁵⁴

Az a mozgalom, mely a választásokra végül *antiszemita* képviselő jelölését kezdeményezte, a kerület kiségzisztenciáinak, a gyárak versenyétől féltő kisiparosságoknak, a kereszteiny kiskereskedőknek, az omnibuszjáratok sűrűsödése folytán jelentős jövedelemtől eleső bércocsisoknak, s a jövőjüket féltő majorosoknak a széles körű támogatását célozta.⁵⁵ Az antiszemitizmus szélesebb körű elterjedése, korabe-

51 A magyar sajtó története. Szerk.: Kosáry Domokos és Németh G. Béla. Bp., 1985. 288–291. p.; Vö. Beksics Gusztávnak a Nemzet hasábjain ekkoriban megjelent cikkeit.

52 Nemzet, 1884. június 12.

53 Vö. *Kőrösi József*: Budapest fővárosa az 1881-ik évben. A népleírás és népszámlálás credményei. I–III. Köt. Bp., 1881–1883.

54 A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara jelentései 1882–1883. Bp., 1884. 2. p.; *Vörös K.*: i. m. 364. p.

55 Vö. BFL IV. 1407. b. Tanácsi ügyosztályok központi irattára ügykörbecosztásáról készített kimutatáshoz felhasznált selejtiratokat.

li kifejezéssel élve „politikai divattá” válása Magyarországon — mint az közismert — a tiszzaeszlári vérvádpert közvetlenül megelőző időszakra tehető.⁵⁶ A kezdeti kapitalista fejlődés gyötrelmei, a régi céhes világ értékeinek, munkakultúrájának, megbízhatóságának pusztulása, illetve eltűnédezése, no meg a bizonyos értelemben nemzeti karaktert megformáló kis- és középbirtokos nemesség birtokvesztésének társadalmi méretei nyugtalanították a közvéleményt, s tették annak egy részét fogékonnyá az antiliberális eszmék iránt. Az antiszemitizmus vádjai pedig egy neurotizált–hiszterizált, részben demoralizált, a bekerítettség érzetében élő, vérségi kötelek által erőteljesen meghatározott társadalmi csoport önvédelmi reflexekből fakadó etikai pluralizmusával hozhatók összefüggésbe.⁵⁷

Az antiszemita eszmék különösen „a nagy per” utáni zavargások nyomán bizonyultak széles körben „fogyaszthatóknak”, melyek méretei a kormányt a választások előtti hónapokban cselekvésre sarkallták. A belügyminiszteri tárcát is betöltő Tisza Kálmán több körrendeletben is utasította a törvényhatóságokat, hogy „*bármely, a hazában lévő faj irányában felmerülő izgatásokat a legélesebb figyelemmel kísérje ... [s] azokat csírájukban elfojtsa, magukat az izgatásokat pedig — minden személyválogatás kizárásával — a törvény egész szigorával sújtsa*”, s intézkedéseiről „esetről esetre” tegyen jelentéseket.⁵⁸

Noha a Tisza-korszak választásaihoz a köztudatban elég erősen hozzákapcsolódott a hatósági nyomás képze, az ezeket a választásokat előkészítő kormányintézkedések a klasszikus liberalizmus szellemében fogant politizálás igényéről tanúskodnak.⁵⁹ Ennek megfelelően a belügyminiszter a választási küzdelem kezdetén elrendeli, hogy „*a hatóságok mindenütt a legéberebben őrködjenek afelett, hogy megfélemlítések, fenyegetések által senki véleményének a törvények által megengedett módon való kifejezésétől és követésétől vissza ne tartassék*”.⁶⁰ Az ellenzéki Irányi Dániel által is élesen elítélt⁶¹ erőszakoskodásokra reagálva (a választások előtt egy héttel beszédek megakadályozása, gyűlések botrányba fullasztása, provokált verekedések), figyelmeztette a hatóságokat, hogy „*ezen botrányos kihágások, me-*

56 Vö. Kubinszky Judit: A politikai antiszemitizmus Magyarországon. Bp., 1976.

57 Magyarország polgáraihoz! A Függetlenségi Párt felhívása, 1884. Országos Széchényi Könyvtár (= OSZK). Kisnyomtatványtár.

58 BFL IV. 1409. b. 531/1884. (márc. 11.) lvt. sz. Hasonló szellemben már korábban is születtek a tárgyban kormányrendeletek: 3397/1882. (okt. 2.) Bm. csn. sz., 3484/1883. (aug. 28.) Bm. csn. sz.

59 Apponyi A.: i. m.; Gerő András: Az elsőprő kisebbség. Bp., 1988. 86. skk. p.

60 BFL IV. 1409. b. 764/1884. lvt. sz.: 1424/1884. (márc. 22.) Bm. csn. sz.

61 Egyetértés, 1884. június 11.

lyek ... a szabadnézet nyilvánítás tetteles megakadályozása és a nyugodtabb honpolgárok megfélemlítésével a választások eredményeinek befolyását [sic!] és meghamisítását célozzák”, intézkedések szükségesek annak érdekében, hogy „... a különböző elvű és nézetű képviselőjelöltek fellépései és beszédei és általában a képviselőválasztási mozgalom törvényes nyilvánulásai alkalmával a nézetek szabad elmondása semmiképp se gátoltassék.”⁶² Jóllehet, a kilengések nagyrészt vidéken fordultak elő, a választási küzdelem a fővárosban is zaklatott légkörben kezdődött, melyről a sajtó tudósításai mellett a főpolgármester jelentéseiből is képet alkothattunk.

A főváros az addigi választások tanúsága szerint a kormánypártok biztos bázisának számított. A világvárossá fejlődés szempontjából Budapestnek igen fontos volt a kormány támogatása. A várospolitikához kötődő ezen érdekeket a választók legtekintélyesebbjei nyilvánvalóan felfogták és népszerűsítették—közvetítették a választók szélesebb rétegei körében is. Az új választójogi törvényt, illetve a Szabadelvű Párt létrejöttét követő három választáson (1875, 1878, 1881) ugyanis összesen 20 alkalommal nyert kormánypárti és csak 4 alkalommal mérsékelt ellenzéki, illetve kétszer függetlenségi jelölt. A városrészek közül biztos kormánytámogató bázisnak voltak tekinthetők a jómódú budai kerületek (a III. kerület a választók viszonylag alacsony száma miatt volt az); a Lipótváros, ahol Wahrmann Mór (aki egyszerűen az első zsidó képviselő is volt), az 1881. évi kivételével minden választáson mint egyetlen jelölt indult; s küzdelemmel bár, de mindig szabadelvű párti jelölt győzött a Teréz- és az Erzsébetvárosban is. Mérsékelt ellenzéki velleitásokat mutatott a Belváros — főként Királyi Pál nagy tekintélye folytán (1878-ban és 1881-ben győzött itt) — és a Józsefváros, ahol Szilágyi Dezső követte az 1878-ban kibukott Jókai Mórt. 1881-ig az egyetlen igazi függetlenségi fészek a ferencvárosi—kőbányai választókerület volt, Thaly Kálmán 1878-ban szerzett mandátumával. A választási küzdelmek közül a leghevesebb az orosz–török háború időszakában, 1878-ban tartott volt, amikor a gazdasági kiegyezés kérdése is terítékre került: ekkor négy kerületben is mandátumot szerzett az ellenzék.⁶³

Az 1884. évi választási mozgalmak a hagyományos közjogi témák mellett — a fenti okoknál fogva — társadalmi kérdéseket is exponáltak. Politikai feszültség főként azokban a kerületekben volt tapasztalható, amelyekben az etnikai—vallási, illetve a szociális ellentétek jelentősebbek voltak. Így a főpolgármester megfogalmazása szerint a májusban megindult gyűlésezések főként a VII–IX. kerületekben

62 BFL IV. 1409. b. 2640/1884. lvt. sz.: 2751/1884. (júni. 5.) Bm. eln. sz.

63 A II-ban a függetlenségi párti Kerntler Ferenc, a IV-ben és a VIII-ban a mérsékelt ellenzéki Királyi Pál és Szilágyi Dezső, a IX–X-ben pedig a függetlenségi párti Thaly Kálmán.

„szolgáltathatnak érdekességekkel”. Az Erzsébetvárosban Matlekovits Sándor államtitkár és Eötvös Károly, a tiszaezlári per híressé lett védője állottak egymással szemben, s kuszálták össze a tisztán közjogi alapú politizálás frontvonalait. Eötvös fellépésének háttérében ugyanis a választások erőteljes etnikai–vallási motiváltsága húzódott meg. Ezzel kapcsolatban „azon ép [sic!] oly szokatlan, mint sajnálatos körülményt kell megemlítenem, — jegyzi meg a főpolgármester — mely szerint Eötvös Károlyt nem pártállása folytán, s nem annyira politikai meggyőződésből, hanem az e kerületben nagy számmal lévő, s külön pártként tömörült zsidó vallású választók ... mintegy hálából léptették fel, mit különösen azon tény is bizonyít, hogy ezen függetlenségi párti képviselő megválasztását majdnem kizárólag a zsidó vallású választók, s ezek közt igen nagy számmal olyanok is támogatják, kik politikai pártállásukra nézve köztudomás szerint eddig mindig, sőt még most is a szabadelyű párthoz tartoztak.” S miután „... a vallásfelekezeti érdekek a politikai meggyőződés és társadalmi tekintetek feláldozásával ily helytelen előtérbe állítása a kerületben általános visszatetszést is szült, ... csakúgy lehet tartani attól, miszerint e kerületben nagyobb mérvű zavarok és összeütközések fognak előfordulni.”⁶⁴

Láthatjuk tehát, hogy az antiszemitizmus reakciójaként erőteljes zsidó érdekszerveződés és politikai mechanizmus indult be, mely ebben az esetben a közjogi kérdésekben manifesztáltnak vélt „nemzeti érdekek” félretételét eredményezte.

A választási küzdelem a Józsefvárosban, az egyes pártok szavazói

A Mérsékelt Ellenzék (Szilágyi Dezső)

A közrend szempontjából a kerület politikai viszonyait május előtt még nem tartja aggályosnak a hivatalos megfigyelő. Szilágyi Dezső jelöltségével kapcsolatban pedig úgy vélekedik, hogy mivel ő „általános népszerűségnek örvend” — kérdéses, hogy vele szemben „komolyabb és eredményre számítható ellenmozgalom megindíttatni fogna”.

Szilágyi, aki az előző választáskor igen csekély többséggel győzte csak le a kerületben szintén ismert és az iparosok körében népszerű Csepreghy János tekintélyes műbútorasztalost és a függetlenségi Mudrony Somát, május 25-én ismertette programját. Beszédében — összhangban a pártvezér, a nagy rivális, gróf Apponyi Albert taktikájával — a legnagyobb súlyt a pénzügyi–gazdasági kérdéseknek szentelte, bí-

64 Eötvös ezen — egyébként be nem vált — „taktikai fellépését” más források is megerősítik: Gelléri Mór: Matlekovits Sándor élete és működése. Bp., 1908. 36. p.; BFL IV. 1402. b. Főpolgármesteri általános iratok. (= IV. 1402. b.) 381/1884. (máj. 21.) lvt. sz.

rálva a kormány adósságnövelő politikáját, s kételkedve az ennek révén helyreállított költségvetési egyensúly tényleges megléte felett.⁶⁵ Elvi álláspontot fogalmazott meg az államnak a gazdasági életbe való beavatkozását illetően, s a szociálpolitika kérdéskörét is érintette, amikor — az állami intervenció szélsőséges hívei és a be nem avatkozás ortodox követői között egyensúlyozva — leszögezte: „*a nagy népsztyályok érdekeit, a gazdaságilag gyengébbek gondozását egy kormány, egy párt sem hanyagolhatja el ...; nincsen gondolkodó politikus nálunk, aki ne volna hajlandó, ha kell és lehet törvényhozási rendszabállyal is meggátolni azt, hogy az apró földbirtokos, az apró iparos proletárrá ne fajuljon*” — reagált a kerületben akut szociális problémákra. „*A gazdasági hanyatlás és süllyedés a legaggasztóbb tünetmények egyike*” — szögezte le, majd a „szociális politika” korlátait kijelölve, egyszerűs mind a társadalmi violencia ellen fellépve, hozzátette: „*...de a rendszabályoknak soha nem szabad azon tartalommal hírníok, hogy egy kisebbség jó helyzetének megteremtése és megőrzése kedvéért a többséget boldogulásában, életcéljában rosszabb állapotra kárhoztatnánk*”.

Az antiszemita mozgalommal szemben a fentieknél egyértelműbben, de az ő érveikre–vádjaikra konkrétan nem reagálva, a társadalmi rend védelmében hangoztatta: „*... én ezt nem csak elvileg, de éppen országunk érdekében, mint politikailag anarchikusat visszautasítom, — mert ha oly kérdéseknek — melyek általános szempontokból, hit- és születés különbség nélkül egyenlően oldandók meg, oly szín adatik, mintha csak egy felekezet vagy osztály ellen volnának intézve, már azután legyenek azok zsidók vagy kapitalisták, amint hogy célzatosan és gyűlöletesen azt is szokták mondani, hogy ez mindegy — ez uraim azt hiszem a kérdés meghamisítása, mely a kellő megoldást lehetetlenné teszi*”.⁶⁶ Az ekkoriban az antiszemiták központi lapjának számító *Függetlenség* néhány nappal később csupán odavetett megjegyzésben reagált a beszédre, rezignáltan vonva le a következtetést: „*...mert hát nagy úr ám ma a pártok előtt a zsidó. A kormánypárti sakterek mellé oda áll a bocher Szilágyi s a kóser Mocsáry. Egyesül valamennyi a zsidók dicséretében s az antiszemiták gyalázásában.*”⁶⁷ Majd rövid cikkben szögezte le, hogy a mozgalom mindig hitet tett a zsidókérdés törvényhozási útra terelésének szükségességéről.⁶⁸

A Lovardában, június 12-én, közvetlenül a választás előtt megtartott másik értekezleten, melyen Horánszky Nándor, a párt másik vezetője elnökölt, Szilágyi a

65 Nyílt levél a pécskai kerület t. választóihoz. 1884. május 16. OSZK Kisnyomtatványtár.

66 Szilágy Dezső beszámolója választói előtt. In: Szilágyi Dezső beszédei. Bp., 1913. IV. köt. 14–26. p.

67 *Függetlenség*, 1884. május 28.

68 „Az antiszemitizmus jogosultsága”. In: *Függetlenség*, 1884. május 29.

Mérsékelt Ellenzék központi eszméjét, a „csupán papíron lévő” kiegyezési törvény „életben való érvényesítését” hangoztatta; a szociális, gazdasági tematika a „jogbiztosítás”, „jogérvényesítés” klasszikus liberális elvei mögött ezúttal némileg háttérbe szorult. Az antiszemita mozgalomra csupán a nemzeti konszenzust mindenek fölötti követelményként támasztva célzott, ismételten leszögezve: „*El kell távolítani mindent, ami nemzetiségi, vallási vagy osztályharcot idézhet elő*”.⁶⁹

A Mérsékelt Ellenzék józsefvárosi jelöltje tehát bizonyos egyéni színnel képviselte a párt általánosnak mondható irányvonalát: a 67-es alapú nemzeti érdekérvényesítést és a konzervatív színezetű, enyhén korrekciós liberális gazdaság- és szociálpolitikát, valamint az egyértelmű elzárkózást a törvény előtti egyenlőség eszméjének revíziójától. Szilágyi Dezső ez alkalommal végül is az előző, 1881. évi eredményhez képest nagy fölénnyel, a leadott szavazatok 68,7%-át megszerezve lett a kerület képviselője.⁷⁰

Szilágyi Dezső támogatói bázisa

A foglalkozási kategóriákon belül a pártra jutó szavazatarányszámokat vizsgálva a következő jellemzőkkel találkozunk. A pártra esett össz aránymutató szám (68,7%) mint központi érték köré rendezve az adatokat, kitűnik, hogy a párt leginkább a *tőkések és járadékosok* (88,2%), az *állami főtisztviselők* (85,6%), *állami és fővárosi középtisztviselők* (86,7-80,6%), valamint a *kereskedők* (81,3%) körében volt felülreprezentált. (Nem számítva a 100%-ban mérsékelt ellenzéki, ám csak néhány személyre korlátozódó fővárosi főtisztviselőket, egyháziakat és nyugállományúakat.) Erőteljesen támogatták Szilágyi Dezsőt továbbá a *középfokú és diplomás értelmiségiek* (79,4-78,5%), a *háztulajdonosok* (78,9%), az *állami és fővárosi kistisztviselők* (78,8-76,5%), valamint *magántisztviselők* (78%) is. Inkább ellenszenveztek viszont a párttal a *vendéglátás* (64,2%), az *iparosok* (58,6%), a *közlekedésiek* (51,2%), az *őstermelők* (42,6%), s leginkább a *művészek* (19,6%) körében.

A szavazótáboron belüli foglalkozási arányokat szemügyre véve azt láthatjuk, hogy — a választók összességének gyakorisági mutatóihoz hasonlóan — a három legelső csoportot a *kereskedők*, az *iparosok* és az *állami kistisztviselők* alkották. E három leggyakoribb foglalkozási csoport arányait a másik két pártnál vizsgálva viszont eltérő helyzettel találkozunk. A *kereskedők* itteni magas aránya ugyanis mind a függetlenségeknel, mind az antiszemitaéknál sokkal kisebb volt. Ugyanakkor a

69 Ncmzet, 1884. június 12.

70 A 979 szavazóból ténylegesen 939 személyt sikerült azonosítani (95,9%).

függetlenségi „csúcson” található és az antiszemita második legnépesebb csoportját képező *iparosok* — bár kisebb mértékben, de a Szilágyit támogatók körében is az élen állottak, jóllehet az iparosok összességén belül az e pártra szavazók aránya jelentősen alatta maradt a párt össz-választói reprezentációjának. A választók összességét tekintve is magas számukból következik, hogy az *állami kistisztviselők* relatíve magas aránya nem volt sokkal magasabb a függetlenségiéknél, viszont sokkal magasabb volt az antiszemitáknál.

Igen szembetűnő a *tőkés*ek, *járadékosok*, valamint a *kereskedelem* képviselőinek itt komoly felül-, az Irányi-pártban pedig jelentős alulreprezentáltsága.

A *vagyonosság* szempontjából ellentétes kereskedői rétegek hasonlóan magas aránya (elit: 24%, szegény: 28%) a Mérsékelt Ellenzék esetében, és hasonlóan alacsony aránya (elit: 2,4%, szegény: 4,3%) a függetlenségiéknél, továbbá a társadalmi státusz-övezetek közötti kisebb aránykülönbségek is arra utalnak, hogy a kereskedők többsége anyagi helyzetétől függetlenül, a saját szempontjából feltétlenül károsnak vélte az Irányiek által annyira követelt önálló vámterületet, s ami ezzel együttjárt volna, az ekkor még igen jelentős mennyiségű idegenből jövő textil-, kézműáru és iparcikkimport csökkenését, s egyáltalán a forgalom korlátozódását. Ettől a helyzettől némileg eltér az elit-nem elit iparosok ellentétpárja. Az elit iparokat képviselők (35%) ugyanis nagyobb arányban támogatták az elit-pártot — megfelelően mintegy a „társadalomtörténet logikájának” — mint a nem elit iparágak képviselői (22%).

A másik döntő tényező a zsidó kereskedők igen magas aránya volt. A 436 — név alapján — zsidó eredetűnek tekinthető választónak (az összes választó 12,8%-a) csaknem a fele, 201 fő (46,1%) foglalkozott kereskedelemmel, akik közül Szilágyi Dezsőre 95-en (47,2%) adták voksukat.

Az *értelmiségi* támogatottságot vizsgálva összességében elfogadhatjuk gróf Apponyi Albert vélekedését, aki a lateiner réteget jelölte meg a párt egyik legfőbb támogatói csoportjának.⁷¹ Mind a különböző rendű és rangú hivatalnokok között, mind a szabadpályás értelmiségi rétegeket tekintve (a művészek csoportját kivéve, akik főként függetlenségi érzelműek voltak) elég egyértelmű Szilágyi Dezső támogatottsága ezekben a körökben.

A politikai és társadalmi elit pártja nem okoz különösebb meglepetést a *területi elhelyezkedés* szempontjából sem. Szavazóinak több mint négyötöde ugyanis az I–II. övezetekben lakott, s a társadalmi övezet-elvnek megfelelő „fordítottan arányos” sorrendben helyezkedtek el az értelmiségi-nem értelmiségi jellegű foglalko-

71 Apponyi A.: i. m. 112., 157. p.; Lakatos E.: i. m. 55. p.

zásai csoportok tagjai is: míg a Belső-Józsefvárosban lakó mérsékelt ellenzéki szavazók kétharmada volt értelmiségi és csak kb. kétötöde nem értelmiségi ágazatokhoz tartozó; ez az arány a középső övezetben már megfordult, s a III., alacsony társadalmi övezetben pedig 12,7%-ra szorította le az értelmiségiek részarányát.

A Negyvennyolcas Függetlenségi Párt (Irányi Dániel)

A kerület függetlenségi érzelmű választói viszonylag későn — a főpolgármesteri jelentés tanúsága szerint — május végén határozták el, hogy jelöltet állítanak Szilágyi Dezsővel, illetőleg, miután az antiszemiták már korábban döntöttek a küzdelem felvételéről, velük szemben.

A források július elejéig nem neveznek meg konkrét személyeket, a július 5-én kelt főpolgármesteri jelentés mindenesetre szükségesnek tartja felhívni a belügyminiszter figyelmét arra, hogy „*a függetlenségi párti választók két részre szakadva, a voltaképpeni függetlenségi párti jelölttel, Irányi Dániellel szemben a választók egy része Verhovay Gyulát határozottan csak is antiszemita érdemei miatt és ily irányú programmal léptette fel, és minthogy a különben egy politikai párthoz tartozó egyének közt támadó ily pártviszályok szoktak rendszerint a legszenvedélyesebb sűrűdásokra okot nyújtani, nincs kizárva annak lehetősége, hogy a kerületben is zavarások vagy legalábbis nagyobb mérvű tüntetések előfordulhatnak*”.⁷² Ilyenek azonban nem történtek.

Bár a pártszervezés részleteiről nem sokat tudunk, szerte az országban igen kiterjedt küzdelem folyt az antiszemitákká lett egykori függetlenségi és a jogegyenlőség eszméjét továbbra is fenntartani szándékozó negyvennyolcasok között. A függetlenségi párt két szárnya a választások előtt megegyezésre jutott a párt nevét, s a program legfőbb pontjait illetően, leszögezve, hogy „*a két név összekapcsolása azt jelenti, hogy a két név alatt létező, de azért egy alapon, a personal unio alapján álló árnyalat egy közös név alatt egyesülve, Magyarország függetlenségéért, a szabadság, testvériség, egyenlőségért küzd, faj, vallás és nemzetiség különbsége nélkül*”.⁷³

Konkrét szervezkedésbe, úgy tűnik, csupán közvetlenül a választás megkezdése előtt kezdtek a kerületi függetlenségi. Június 13-án a József körüti Ottinger vendéglőben jelentek meg „nagy számban” a választók, ahol Krivácsy József mérnök, a párt kerületi szervezője vetette fel Irányi Dániel jelölését, kiemelve, hogy Irányinak „*nincs szüksége programra, elég program az ő múltja*”. Maga Irányi ebben a vá-

72 BFL IV. 1402. b. 394/1884. (júni. 5.)

73 Egyetértés, 1884. június 11.

lasztókerületben személyesen nem jelent meg. Az általánosságokban mozgó, közismert 48-as függetlenségi érvelésről maga az *Egyetértés* is csupán annyit jegyez meg, hogy „...*Kovách Elek, biztosítási hivatalnok fejtegette a szabadság, egyenlőség, testvériség magasztos elveit és bírálgatta [sic!] a kormány politikáját*”.⁷⁴ A jogegyenlőség elvének exponálása mellett nem tudható ugyanakkor, hogy milyen álláspontot foglaltak el a józsefvárosi negyvennyolcasok a május 18-án kihirdetett új ipartörvénynek (1884:XVII. tc.) az iparszabadságot részlegesen korlátozó rendelkezéseivel szemben. Az országos függetlenségi párt választási programnyilatkozatában — széles iparosrétegek korábbi követeléseit tolmácsolva — mindenestre fennen hangoztatta az ipartársulás kötelezővé tétele és az iparüzésre való képesítés szükséges voltát — „*a szabadmunka elvének további biztosítása mellett*”.⁷⁵

Irányi Dániel támogatói bázisa

Az összes szavazók közül az erre a pártra esett szavazatarányt (21,2%) viszonyítási alapnak tekintve, a foglalkozási csoportokon belüli támogatói piramis a következő.

Irányi Dánielt átlagon felül a *művészek* (78,6%), az *iparosok* (33,6%), a *közlekedésiek* (29,8%) és a *fővárosi kistisztviselők* (20,6%) támogatták. Átlagosan reprezentáltak a támogatók körében a *magántisztviselők* (18,6%), a *diplomás értelmiségiek* (17,7%), a *középfokú végzettségű értelmiségiek* (17,6%), az *állami kistisztviselők* (17,4%), a *vendéglátók* (17,3%), a *fővárosi középtisztviselők* (16,7%); s gyengébben támogatták a pártot az *állami középtisztviselők* (13,3%), a *háztulajdonosok* (12,8%), az *őstermelők* (10,6%), a *kereskedelmiek* (9,5%), s legkevésbé a *tőkésék, járadékosok* (5,9%) köreiben.

Az egyes foglalkozási csoportoknak az egymáshoz viszonyított arányait a *párt szavazói táborán belül* vizsgálva ugyanúgy az *iparosok, a művészek és a közlekedésiek* csoportjaival találkozunk.

A függetlenségi választók fenti megoszlása meglehetősen egyértelműséggel utal arra, hogy a kisegzisztenciákat vélhetően nagyobb arányban magukban foglaló rétegek jobban támogatták a pártot, mint a befolyásos, vagyonos csoportok. A támogatói pólus mindkét oldalán kivételt képeznek a pártot erőteljesen támogató *művészek*, akik többnyire tehetősek és befolyásosak voltak, illetve az azt igen kevésbé támogató *őstermelők*, akik viszont — bár többnyire nem voltak tehetősek, mégis itt, a tehetős és befolyásos rétegek között helyezkednek el.

74 Uo. 1884. június 13.

75 Vö. *Apponyi A.*: i. m.

Igen jellegzetes szint képvisel a *művészek* kategóriájába tartozó színészek csoportja a függetlenségi táborban, akik, azt lehet mondani, szinte testületileg (A 49, politikai jogaival élő színész közül 41-en) Irányi Dánielre szavaztak. Ennek okát keresve nemigen juthatunk eredményre pusztán a statisztikai kombinációkkal. Nemigen tévedhetünk, ha feltételezzük, hogy az ezekben az években–évtizedekben is a korábbi népszerűségét még fenntartó népszínmű-játzás nép–nemzeti romantikája, a színésztársadalommal szemben támasztott sajátos társadalmi követelmények, a színpadi szerep és a privát élet határainak elmosódottsága jelölhető meg annak okaiként, hogy miért voltak oly népszerűek a negyvennyolcas eszmék ebben a körben.

Az *iparosok* jelentős mértékű támogatása, politikai érdeklődésük természetszerűleg következhetett a közvetlenül a választási időszak előtt, április–májusban a képviselőház által tárgyalásba vett és el is fogadott új ipartörvény keltette — fent ismertetett — reakciókból. Ezen iparosokat a foglalkozási megnevezések alapján a mérsékelt ellenzékkel összehasonlítva azt találjuk, hogy a három leggyakoribb, „leghétköznapiabb” foglalkozás-megnevezés előfordulása — úgymint: asztalos, cipész, szabó — sokkal nagyobb a függetlenségi szavazók körében, ahol ezek a kategóriák képezték a szavazótáboron belüli iparosok több mint felét. A mérsékelt ellenzéki iparosok esetében viszont a szavazópolgárok kétharmadát az igen erőteljes specializáció folytán létrejött egyedi szakmák (pl. paszományos, esernyőkészítő, kesztyűs, harisnyaszövő, műkertész, foltozószabó, aranyverő, bőrdöngő stb.) képviselői alkották. A versenyt a specializáció révén felvenni igyekvő, mozgékony, innovációs készséggel bíró iparosok számára az iparszabadságot a függetlenségiéknél inkább védelmező Szilágyi érthetően megnyerőbb politikusnak tűnt.⁷⁶

***Gyakran előforduló szakmákhoz tartozók pártokon belüli
százalékos megoszlása***

Szakma	Mérsékelt Ellenzék	Függetlenségi Párt
Asztalos	11,3%	22%
Cipész	13,5%	19,5%
Szabó	8,5%	11%
<i>Összesen</i>	33,3%	52,5%

A függetlenségi pártot jelentős mértékben támogatták a *közlekedésiek*, fuvarosok és bérkocsisok, főként az iparágnak az ebben az időszakban tapasztalt, részben a társaskocsiforgalom növekedéséből származó válsága nyomán — melyről a bérkocsisok nagy számú segélyfolyamodványai is tanúskodnak.⁷⁷ A fuvarosok jelentős területi koncentrációja nagyfokú konkurenciát eredményezett; létfeltételeiket csupán rendkívül szoros versenyben voltak képesek biztosítani, mely helyzetből eredt elégedetlenség a függetlenségi pártra adott szavazatokban öltött testet.⁷⁸

A pártot támogató *értelmiségi jellegű rétegek* vizsgálata a mérsékelt ellenzéki értelmiségiektől eltérő jellemzőkre utal. Míg azok esetében elsősorban az állami alkalmazotti és a magasabb státuszú rétegek aránya szembeszökő, a függetlenségiéknél viszont a fővárosi alkalmazottak, az alacsonyabb státuszúak és a szabad foglalkozásúnak tekinthető rétegek halvány dominanciája tűnik fel. Alighanem a kézműipart a gyáriparral szemben előnyben részesítő pártpolitikában keresendő annak oka, hogy míg a mérsékelt ellenzéki táborban a magánhivatalnokok körében azok 23%-át a különféle gyári tisztviselők alkották, itt ezek teljességgel hiányoztak. A függetlenségi magánalkalmazottak elsősorban bank-, takarékpénztári és biztosítási hivatalnokok voltak.

A *vagyonosság* fokának meghatározásában az elit-módszer korlátozottan, csupán a kereskedőknél volt lehetséges.⁷⁹

Elit és nem elit kereskedők pártokon belüli százalékos megoszlása

Kereskedők	Mérsékelt Ellenzék	Függetlenségi Párt
Elit	24%	2,4%
Nem elit	28%	4,3%
<i>Összesen:</i>	52%	6,7%

77 Magyarországnak polgáraihoz! A Függetlenségi Párt felhívása, 1884. OSZK. Kisnyomtatványtár.

78 A pesti oldalon 1875–1884 között épült istállók száma 545 volt. Ebből a Józsefvárosban volt található annak 1/3-a (160). *Kőrösi József: Az 1875–1884. évi budapesti építkezések.* Bp., 1886. 24–25. p.

79 Az adatok csak tájékoztató jellegűek!

Itt az arányok a pártot nemigen támogató *kereskedők* rétegén belül a nem elit kereskedők függetlenségi párti viszonylagos többletével, azok alacsonyabb státuszszintjéről tanúskodnak. Ennek megállapításánál azonban nemigen juthatunk tovább.

A *tőkések* kategóriájába csupán egyetlen függetlenségi választó, a virilista Hecht Lipót tartozott, a mérsékelt ellenzéki tőkések százalékarányának mindössze ötöd-részeit adva.

Az 54 politikai jogaival élő *virilista* közül pedig négy nem értelmiségi jellegű csoportba tartozó szavazott erre a pártra: egy-egy kávé, tőkés, fűszeres és mészáros.

Ezen töredékes információk alapján megállapíthatjuk, hogy a párt támogatói bázisában a kifejezetten *vagyonosok* rétege a mérsékelt ellenzékkel szemben sokkalta halványabb volt.

A függetlenségi szavazók *területi elhelyezkedése* a mérsékelt ellenzékienél valamivel, az antiszemitákénál pedig sokkal egyenletesebb volt. Az övezetek szerinti elhelyezkedés arányai leginkább ezen párt támogatóinál estek egybe az összválasztói adatokkal. A függetlenségiiek a magas státuszú övezetben relatíve a legtöbb választót adták, míg az alacsony státuszúban a mérsékelt ellenzékienél valamivel nagyobb arányban, az antiszemitáknál viszont sokkal kevesebben fordultak elő.

Az *I. övezet* alapvetően értelmiségi–hivatalnok jellege a függetlenségi szavazók tekintetében is — főként a viszonylag jelentős létszámú színészeknek köszönhetően — igaz. Itt — miként a többiben is — az ipari–forgalmi–mezőgazdasági ágak közül főként az iparosok nyomtak a párt szempontjából, a Szilágyi-pártiakat meghaladóan, a latban. A *II. övezetben* az ipari–forgalmi–mezőgazdasági rétegek általános növekedése mellett e támogatói körben is megfigyelhető az értelmiségi csoportok feleződése. A *III. övezetben* az értelmiségi jellegű rétegek természetesen általában alacsony szintje mellett az ipari–forgalmi–östermelő ágak jelentős aránynövekedése jellemzi.

A (Függetlenségi) Antiszemita Párt (Verhovay Gyula)

A legnagyobb aktivitást a választásokat megelőzően kétségtelenül az antiszemiták fejtették ki, akiknek tevékenységét részletesen megismerhetjük a fennmaradt egykori titkosrendőri jelentésekből. Az előző évi mozgalmak hatására január elején döntöttek úgy, hogy a fővárosban — az esedékes választásokra is felkészülendő — Csatar Zsigmond képviselő irányításával szervezkedésbe kezdenek. Az első, még csekély létszámú összejövetelt január 6-án tartották az egyik Népszínház utcai ven-

déglőben, amit még abban a hónapban két másik követett (a Lee-, illetve a Kaiser-félékben). Ezeket a Lipárdi István elnöklétével megrendezett összejöveteleken harmincas, majd — a *Függetlenség* tudósítása szerint február 11-én — százas bizottság megalakításáról határoztak.⁸⁰ A bizottság feladata, amint a titkosrendőri jelentés tudósított: „*propagandát csinálni és képviselőjelöltreől is gondoskodni*”.⁸¹ Csatárék természetesen arra törekedtek, hogy a városrész elit rétegeihez is közel férkőzhessenek, ezért a választási gyűlések szokásos színhelyére, a Lovardába szándékoztak politikai összejöveteleiket szervezni.⁸²

Erre azonban nem nyilván módjuk, februártól rendszeres megmozdulásaikat, gyűléseiket annál nagyobb érdeklődés kísérte a városrész külső övezeteiben. Itt a közismert előadók — Nendtvich Károly, az egyetem nyugalmazott kémianátára, Szemnecz Emil újságíró és Csatár Zsigmond — az ipartörvény jelentős megszorítása szükségességéről (iparüzés képesítéshez kötése, az iparosok kötelező társulása); a zsidók kocsmanyitásának eltiltásáról; üzleti tőke biztosítékként való letételének szükségességéről szónokoltak.⁸³ Gyűléseik széles körű látogatottsága a kormányt is cselekvésre bírta, s bejelentés elmulasztása miatt a kerületi kapitányságra idézték a mozgalom vezetőit.⁸⁴ Itt Urs alkaptány, mondhatni kérlelően — mely utal működésük viszonylagos eredményességére — megróttá őket, miszerint: „...*az urak odáig vitték, hogy a Józsefvárosban alig van ember, aki nem antiszemita, minden gyerek a zickczenét fújja* [korabeli zsidógúnyoló ének]; *arra kérem önöket, ne izgassanak.*”⁸⁵ A csekély pénzösszegű bírság lerovása után azonban a szervezkedés a vendéglői összejöveteleken tovább folytatódott áprilisban is. Ennek jellegéről az egyik résztvevő beszámolója nyomán alkothatunk magunknak képet. Az illető közölte az egybegyűltekkal, hogy „...*mint eddig, most is folytatja éjjelenként korcsmákban való járását, alkalom adtával mindenütt hangoztatja zsidóellenes nyilatkozatait*”.⁸⁶

A választások közeledtével egyre sürgetőbbé vált a kerület antiszemita érzelmű választóit képviselő megfelelő jelöltreől gondoskodni. Az április 8-ai gyűlésen in-

80 BFL VI. 1. a. Főkapitányi elnöki rezervált iratok. 47/1884., 35/1884., 36/1884. csn. res. számok; *Függetlenség*, 1884. február 11.

81 BFL VI. 1. a. 43/1884. (febr. 3.) 8. sz. titkosrendőri jelentés.

82 *Függetlenség*, 1884. február 18.

83 *Kubinszky J.*: i. m. 188–189. p.

84 Ezek a következők voltak: Csatár Imre országgyűlési képviselő, dr. Garagos János orvos, Horváth Béla órász, dr. Nendtvich Károly ny. egyetemi tanár, Persay Ferenc hírlapíró, valamint Imre Ferenc, Lipárdy István, Koháry László, Takácsy Károly és Zatapek Antal.

85 *Függetlenség*, 1884. február 23.

86 BFL VI. 1. a. 327/1884. 18. sz. (ápr. 1.) titkosrendőri jelentés.

doklás mellőzésével először a Nemzeti Kaszinó elnökét, gróf Károlyi Istvánt hozták szóba, aki azonban nem fogadta el a jelöltséget.⁸⁷ Majd egy hónap múlva a szintén a kerületben lakott ceglédi képviselőre, Verhovay Gyulára, az „antiszemita-va szerkesztett” *Függetlenség* kiadójára esett a választás.⁸⁸ Verhovay az újság hangvételével meglehetősen népszerűséget szerzett magának e körben, valamint a báró Majthényi Izidorral 1880 januárjában lezajlott híres afférja miatt is, melynek során pisztolypárbajban őt súlyosan megsebesítette; ennek oka az volt, hogy a szerkesztő újságjában az arisztokráciát „frakkos bandának” titulálta. S mivel az ezt követő kisebb zavargásokban a VIII. kerületi alsóbb társadalmi rétegek egyes tagjai is részt vettek, a jelölt neve igen jól csengett az itteni lakosság plebejus érzületű köreibben.⁸⁹

A legnagyobb megmozdulásra május 23-án került sor a Külső-Józsefvárosban, a Lee-vendéglő környékén és a Templom utcában, ahol annak hírére, hogy Verhovay programbeszédet tart, „nagy néphullámozás” volt tapasztalható. A *Függetlenség* beszámolója szerint „*e puszta hír is, bár egyetlen plakát se hirdette azt, oly élénkséget idézett elő, amit fővárosunk mesterségesen csinált költséges mozgalmainál tapasztalni sem lehet. Még Budáról is jöttek sokan át. És minden kerület képviselve volt.*”⁹⁰ A jelölt programbeszédét végül is egy héttel a választás előtt, június 7-én tartotta meg a Mátyás téren, miként lapja írta: „*oly óriási néptömeg előtt, minőt a termekben és zárt helyeken tartott programbeszédéhez szokott fővárosi polgárság régen láthatott...*”;⁹¹ de az ellenlábás forrás szerint is „*nagyszámú érdeklődő*” részvételével.⁹² A szónokért menesztett díszküldöttséghez „*... még többen csatlakoztak a nem választók sorából, úgy, hogy negyven kocsi*” (!) indult végül is érte Vas utcai lakására.

Verhovay másfél órás beszédében igyekezett a faji–felekezeti tematikát összekapcsolni a szociális tartalmú kérdésekkel. Utalt az erzsébetvárosi szabadelvű párti zsidó választók tüntető „hála-megnyilvánulására”, s azt — no meg a „sakterpártnak” nevezett függetlenségiéket „elvtelenségéért” összehasonlította az ott jelenvoltakkal: „*... nincsenek itt azoknak az érdekeknek emberei, nincsen zászlóerdő, nincs pompa, szerény a mi pártunk fogadtatása, mint amilyen egyszerű a Józsefváros*”. A kormánypolitika ostromozásakor a szónok szintén figyelemmel volt az alacsony jö-

87 Uo. 374/1884. főkapitányi jelentés a miniszterelnökhöz.

88 Az újsággal szemben foganatosított sajtórendészeti eljárásról: *Függetlenség*, 1884. május 12.

89 *Kubinszky J.*: i. m. 63–64. p.

90 *Függetlenség*, 1884. május 23.

91 Uo. 1884. június 8.

92 *Egyetértés*, 1884. június 8.

vedelmük szempontjaira, amikor a széles rétegeket sújtó fogyasztási adók ellen emelte fel szavát. A kerületben jelentős számú szolgálató jellegű ágazatok képviselői érdekeinek (bérkocsisok, vendéglősök, kézműiparosok) szem előtt tartásával utalt a budapesti királyi udvartartás létrejöttében adódó forgalmi előnyökre: „...itt legyenek a külföldi képviselők és az ezektől forgalomba jövő pénz a fővárosban maradjon”. Egyéb követelések tekintetében nem sokban tért el a szokásos függetlenségi érveléstől: önállóság, függetlenség, külön vámterület, nemzeti bank, nemzeti hadsereg.

Fő mondanivalója azonban kétségtelenül a zsidóság felelősségének hangsúlyozása volt, amiért „... kiűzi a népet földjéből, házából, megfosztja iparától, kereskedelmétől.” A közéleti férfiak legfőbb kötelessége ezért, hogy „... a talmudmoráltól megromlott társadalmat a zsidó befolyástól megszabadítsák”. A szónok a régi iparosok vélekedésének adhatott hangot, amikor a három héttel korábban kihirdetett új ipartörvényt tudomásul sem véve, az iparosok érdekeit továbbra is veszélyeztetve látta a „zsidókontárok” miatt.

Igen jellegzetes, ahogy Verhovay a többi párt által egységesen védelembe vett polgári jogegyenlőség eszméjét a társadalmi–gazdasági gyakorlattal, illetve az esélyegyenlőség gondolatát az azt gazdasági egyenlőtlenséggé transzformáló, jelentős mértékű „vallási–etnikai” feszültséget is hordozó tőkekonzentrációval szembeníti. Persze igen túlzóan és egyoldalúan, de a „gazdasági zsidó” korabeli attitűdjének a kortársak szemében morálisan gyakran problematikusnak érzett voltára utalva. A kialakult nagybérlii rendszerről: „... az nem egyenlőség, midőn ma a keresztény jobbágy nem tizedért, de felében dolgozik a zsidónak”; a felfokozott társadalmi érvényesülési igényről: „... ők az egyenlőséget úgy magyarázzák, hogy (egységesen) egy fejjel magasabban álljanak a gojoknál” stb.

A beszéd végeztével a szónok „társaival a négyes díszfogatba ült, s az ezekre menő néptömeg zúgó éljenceitől kísérve indult lakására”.⁹³ Az egy héttel ezután megtartott választás során azonban mind a választók többsége, mind a lelkesült tömeg „erkölcsi támogatása” elmaradt, s csupán a legkövetkezesebbek, mondhatni a törzsgárda voksolt Verhovayra — aki ily módon a Józsefvárosban megbukott.

A harmincas bizottság megalakulásával létrejött kerületi antiszemita-csoport egyszersmind Verhovay Gyula ajánlóiként is fellépett, mely lehetővé teszi számunkra, hogy a szélesebb támogatói kör mellett a párt szűkebb vezetőségének a társadalmi arculatát is szemügyre vegyük. A két bázist összehasonlítva azt találjuk, hogy noha az antiszemiták mindkét esetben — jellegzetesen alacsony értelmiségi

és vagyonos csoportarányok mellett — döntően az iparos–forgalmi–őstermelői ágazatokból rekrutálódtak; az ajánlók, vagyis a pártelit (34 fő) körében mégis a feltehetően tehetősebb *vendéglátók* képezték a relatív többséget (10 fő, mely ágazat aránya a szavazóknál csak 10,9%) a szavazók legnépesebb *őstermelő* rétegével (32,1%) szemben. Ezek aránya a pártelit körében viszont csupán 9% volt.

Pártelit és a többi szavazók övezetek szerinti összehasonlításából a társadalmi rétegekülönbségek még pregnánsabban kiütkeznek. Míg a Belső-Józsefvárosban ugyanis az ajánlók 26%-a lakott, az összes pártszavazóknak csak 15,3%-a. A Külső-Józsefváros alacsony státuszú övezetében viszont az elit 44%-ával szemben a szavazók 57,7% volt található. Ezen adatok alapján megállapíthatjuk, hogy az antiszemita párt vezető köre a támogatói bázis társadalmi rétegétől főként a vagyonoság szempontjából különbözött.

Az antiszemita szavazókat a fenti módszer szerint először az egyes társadalmi rétegeken belüli arányok szerint vizsgálva azt találjuk, hogy — összhangban az egykorú megfigyelésekkel — főként az alacsony társadalmi presztízsű, kevésbé iskolázott és nem túl vagyonos rétegek szavaztak e párt jelöltjére. A számszerű arányok a következők.

A Verhovayra esett szavazati arány (10%) feletti arányban a pártot mindenek előtt az *őstermelők* (46,8%), a *közlekedésiek* (19%) és a *vendéglátók* (18,5%) támogatták. Átlagosan szavaztak rá a *háztulajdonosok* (9,1%) és az *iparosok* (8,2%); míg gyengén vagy egyáltalán nem támogatták Verhovayt a többi rétegek — a támogatás csökkenő sorrendjében: *kereskedők* (7,5%), *tőkésék* (5,9%), *diplomás értelmiségiek* és *állami kistisztviselők* (3,8%), *magán- és fővárosi kistisztviselők* (3,4%), *középfokú végzettségű értelmiségiek* (2,9%), *fővárosi középtisztviselők* (2,8%) és legkevésbé a *művészek* (1,8%). Egyáltalában nem szavazott a pártra *állami és fővárosi főtisztviselő*, valamint *állami középtisztviselő*, *egyházi személy* és *nyugdíjas*.

A párttal leginkább tehát az *őstermelők*, a *közlekedésiek* és a *vendéglátók* szimpatizáltak. Olyan rétegek képviselői, akikkel kapcsolatban a feljebb idézett források egyértelműen válságjelenségekről számoltak be. Különösen szembeszökő a majorsok és tehenészek egyharmados aránya, akik ekkoriban — bizony állíthatjuk — a fővárosi antiszemita választók alaptípusát képezték. Politikai vagy inkább társadalmi állásfoglalásukban nyilvánvalóan a fővárosi mezőgazdálkodás jelentőségének távlati visszaszorulása, s az ezt a folyamatot feltartóztatni nem óhajtó befolyásos, fővárosi ingatlanspekulációt is folytató fináncőke és a gazdag zsidóságot jószereivel reprezentáló vezető kereskedelmi–pénzügyi elit, valamint a velük együttműködő kormány elleni akaratnyilvánítás érhető itt tetten. Az alapbázisokon belüli arányokat vizsgálva azt találjuk, hogy az őstermelők ötször akkora arányban fordultak elő a párt szavazói körén belül, mint az összes szavazókon belül, s majdnem tíz-

szer annyian, mint a függetlenségi őstermelő-szavazók esetében. Jellemző a mezőgazdaságiak mellett a kereskedelmiek kivételével a *forgalmi* ágazatok jelentős aránya is. Ennek legfőbb magyarázatául az ezen foglalkozási ágakban igen jelentős zsidó származásúak konkurenciája és a vendéglősök–korcsmárosok esetében a Külső-Józsefvárosban koncentrálódott antiszemita mozgalom kocsmai forgalmat növelő hatása tekinthető.⁹⁴ Az összejövetelük helyéül szolgált Lóvászár téri Lee-vendéglő vagy a Népszínház utcai Büchelmeier-féle kocsmá megnövekedett forgalma a többi vendéglős-korcsmáros esetében is nyilvánvalóan felkeltette a mozgalom iránti érdeklődést.

Az *értelmiségi* rétegek aránya a három párt közül itt volt a legalacsonyabb, s figyelemre méltó az értelmiségiek szélsőséges területi elhelyezkedése is. Az összes antiszemita értelmiségi ugyanis a magas és a közepes státuszú övezetekben lakott, míg az alacsony státuszú övezetben — ahol pedig az antiszemiták abszolút többsége volt található —, a többi párttól is eltérően, egyáltalán nem is fordult elő ilyen választó.

A *vagyoni* állapot meghatározására az erre alkalmas foglalkozás-megnevezések híján nemigen nyílik lehetőség. A párt támogatóinak a legalacsonyabb státuszú körzetekben való nagyfokú koncentrációjából mindenesetre az antiszemiták legkevésbé tehetős voltára következtethetünk, melyet az egyéb — fent ismertetett adatok is messzemenően alátámasztanak. Mindössze egyetlen személy, Győri János korcsmáros volt található a virilisták között.

Az antiszemiták *területi* elhelyezkedésével kapcsolatban a fentiekén kívül említésre méltó még, hogy a kulturális–társadalmi térbeni elhelyezkedés mellett etnikai–származási alapú elkülönüléssel is találkozunk. A társadalmi státusz szempontjából átlagosnak tekinthető II. övezet B7-es körzetében, ahol mind a lakosság, mind a választók számát tekintve a zsidóság leginkább koncentrálódott, volt ugyanis az antiszemita választók aránya a legalacsonyabb, jóllehet a választók összességét tekintve e körzet volt a negyedik legnépesebb.⁹⁵ Jelentősnek mondható tehát a társadalmi környezet motiváló, illetve demotiváló hatása is, melyet még csak erősített a politikai állásfoglalás nyilvánossága is.⁹⁶

A térbeni elhelyezkedés csoportjellemzője továbbá, hogy — ellentétben például a függetlenségi pártiak első övezetbeli társadalmi összetételével — az antiszemita pártiak esetében ebben az övezetben sem az értelmiségi ágazatok, hanem a forgalmi–ipari ágazatok képviselői határozták meg a politikai bázis arculatát.

94 *Kőrösi J.*: Bp. 1891-ben ... III. köt. 77–80. p.

95 Ebben a körzetben 1890-ben száz lakos közül 55 volt izraelita vallású.

96 *Vö. Nossitor, T. J.*: i. m. 160. skk. p.

A nem szavazó választók

A választók politikai beállítódásának, mentalitásának tanulmányozása a politikai jogoktól való tartózkodás szempontjából is érdekes lehet. Különösen indokoltnak tűnik a nem szavazók vizsgálata, nagy számukat figyelembe véve: a választók abszolút többsége: 59,2%-a maradt ugyanis távol az urnáktól.

A korábbi módszert alkalmazva, foglalkozáscsoportok szerint vizsgálva a magatartást, leginkább passzívoknak a társadalmi piramis csúcsán állókat találjuk: *állami főtisztviselők* (85,7%), *tőkések, járadékosok* (77,9%), valamint *állami közép- és kistisztviselők* (72,4–72,8%) tűnnek a legkevésbé politikus alkatúaknak. S pártállásra való tekintet nélkül a legkevésbé passzívak, vagyis a leginkább aktívak is főként hivatalnoki és értelmiségi rétegek tagjai voltak: érdekes módon főként a *fővárosi közép-* (29,4%) és *kistisztviselők* (34,6%), *középfokú végzettségű értelmiségiek* (42,4%), *magántisztviselők* (43,3%) és *művészek* (44,6%) körében.

Ezek alapján megállapítható, hogy ebben az időszakban sem a jelentősebb vagy, sem a magasabb hivatali rang nem feltétlenül jelentett komolyabb közéleti érdeklődést; vagyonosak és a kormányzattól fokozottan függő helyzetben lévők számára érdektelennek tűnt a politikai szereplés, illetve jobbnak látták nem kinyilvánítani politikai meggyőződésüket. Ilyenféle aggályok azonban nemigen jellemezték a fővárosi törvényhatóság alárendeltségében foglalkoztatottakat, s a jelek szerint nagy kedvvel érvényesítették választójogukat a szabad foglalkozású értelmiségiek is, akik — úgy tűnik — az ekkori politikai nyilvánosság legfőbb célszereplői voltak.

Összegzés és kitekintés

A pártok társadalmi bázisának végleges meghatározásához az 1884. évi adatok mellett figyelembe vehetjük az 1881. és 1887. évi korábbi és későbbi választási eredményeket is.⁹⁷ Sőt, mondhatni, e három adatsor együttesen teszi lehetővé a biztos következtetést, mely a Mérsékelt Ellenzék és a Függetlenségi Párt esetében nem is ütközik különösebb nehézségekbe, miután mindkét párt mindhárom választáson indult a kerületben. Mivel a kormánypárt, a Szabadelvű Párt csak két esetben, 81-ben és 87-ben indított jelöltet, a mindkét esetben arra szavazók és 84-ben is választók ezen szavazatainak megoszlása lehet tanulságos. Nemkülönben a 84. évi antiszemita szavazók politikai magatartása 81-ben és 87-ben.

A választói magatartást persze a jelöltek személye is jelentős mértékben befolyásolhatta — hiszen a szubjektív motívumok ebben a korszakban elég nagy súllyal

97 Ez a vizsgálat természetesen csak azokra korlátozódott, akik már, illetve még szerepeltek az 1881. és az 1887. évi választók között és éltek választójogukkal.

estek latba —, mégis úgy vélem, a három egymást követő választáson ugyanazon pártra adott szavazat biztos támpontot nyújt az adott párt társadalmi jellemzőire vonatkozólag.⁹⁸ A három választás eredményei a következők voltak:

Párt	1881		1884		1887	
<i>Mérsékelt Ellenzék</i>	Szilágyi Dezső	841	Szilágyi Dezső	979	Br. Kaas Ivor	589
<i>Szabadelvű Párt</i>	Csepreghy János	484	—		Visi Imre	1601
<i>Függetlenségi Párt</i>	Mudrony Soma	355	Irányi Dániel	307	Ugron Gábor	273
<i>Antiszemita Párt</i>	—		Verhovay Gyula	146	—	

A három választás során szavazottak foglalkozási–társadalmi sajátosságait együttesen figyelembe véve, az egyes pártokra vonatkozóan az alábbi végkövetkeztések tehetők.

A mindhárom esetben a *Mérsékelt Ellenzékre* szavazók körét figyelembe véve végül is a pártot támogatókat értelmiségi arculatú csoportként jellemezhetjük, melyet emellett az iparúzők tehetősebbjei és a főként vagyonos forgalmi ágazatok képviselői — akik nagy részben voltak zsidó eredetűek — határoztak meg. A szociális környezettől való relatív függetlenségre következtethetünk a következetesen mérsékelt ellenzékiek egyenletesebb eloszlásából a társadalmi státuszövezetekben, melyeket az övezeteken belüli kiegyenlítettebb foglalkozásstruktúra is bizonyít. Az előkelő övezetben a nem értelmiségi jellegű ágazatok erőteljesebb jelenlétét, az átlagosban és az alacsony presztízsűben pedig viszonylag alacsony szintjét tapasztalhatjuk.

A *függetlenségiek* társadalmi bázisáról összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy azt elsősorban és döntően az iparosok, az értelmiségiek közül a színészek és a fővárosi hivatalnokság, továbbá a fuvarosok és bérkocsisok egy bizonyos része, valamint az alacsony állású állami hivatalnokok egy kis része alkotta. Alulreprezentáltak pedig a kereskedők, az állami hivatalnokok magasabb állásúakat is magában

98 *Speck-Gray*: i. m. 105. p.

foglaló nagyobb része, a magánhivatalnokság gyáriparban alkalmazott csoportjai tekinthetők. A mérséklet ellenzékétől eltérően — a szórványadatok tanúsága szerint — ebben a pártban a kifejezetten vagyonos rétegek súlya nem volt jelentős. A szavazók területi elhelyezkedése csupán annyi eltéréssel követi a társadalmi státusz-övezetek hierarchizáltságának megfelelő arányokat, hogy az ipari–forgalmi ágazatok szempontjából döntő középső övezetben a támogatók aránya — a mindháromszor a pártra szavazók esetében fokozott mértékben! — valamelyest magasabb volt az átlagénál.

Az *antiszemiták* társadalmi arculata a három párt közül a legegységelműbb. Az ezt a politikát támogatók — majorosok, tehenészek, vendéglősök, korcsmárosok, fuvarosok, bérkocsisok, kereskedők — egzisztenciális viszonyai közvetlen összefüggésbe hozhatók a fent elemzett gazdasági–társadalmi feltételekkel, melyek szinte „kijelölték” ezen rétegeknek egy radikális társadalmi–politikai mozgalomhoz való pozitív viszonyulását. Az antiszemitákat nem támogató csoportoknak — értelmiség és hivatalnok-értelmiség, a kereskedelem nagyobb része, széles vagyonos rétegek — a társadalom felsőbb osztályaival jellemezhető köre is azt tanúsítja, hogy az antiszemita választók a társadalmi piramis alsó rétegeit reprezentálták, akik a függetlenségi választóknál inkább plebejusi jellegűnek tűnnek. A „majdnem szegény”, „éppen hogy csak” választójoggal rendelkezők legnagyobb arányban ebben a bázisban fordultak elő, melyet igen pregnánsan illusztrál a társadalmi hierarchiával fordítottan arányos területi elrendeződés is.⁹⁹

Szabadelvű párti választók

Végül — a kormány ugyan 1884-ben nem látta értelmét *szabadelvű párti* jelölt indításának, miután azonban az ezt megelőző és követő választásokon is indult kormánypárti jelölt — érdekes tanulságokkal szolgálhat az elméletileg „elvhűnek” számító, vagyis a 84-ben nem szavazó, de 81-ben és 87-ben is erre a pártra voksoló, összesen 82 választó személyre vétele.¹⁰⁰

Az 1884-es választások előestéjén a kormánypárt végrehajtó bizottsága arra szólította fel a választókat, hogy ha kormánypárti jelölt nem lép fel egy adott kerületben, de antiszemita jelölt igen, ez esetben inkább a mérsékelt ellenzékre vagy akár a függetlenségi pártra (!) voksoljanak.¹⁰¹ Ezért joggal tételezhetjük fel, hogy a 84-es mérsékelt ellenzéki szavazatok egy része eredendően szabadelvű pártiaktól szár-

99 *Nossitor, T. J.*: i. m. 173. p.

100 BFL IV. 1402. b. 381/1884. lvt. sz.

101 *Nemzet*, 1884. június 12.

mazik. Az ekkor valamilyen okból nem szavazó kormánypártiak azonban társadalmi szerkezet szempontjából mégis elég jelentősen különböztek a mérsékelt ellenzékiektől — nem is szólva a többi pártok szavazóiról.

E 82 személynek (100%) ugyanis 65%-a volt állami hivatalnok, a hivatalnokok–értelmiségiek együttes aránya pedig mintegy 82%-ot tett ki! S az állami tisztviselők, különösen alsó rétegeinek a kormánytól való nagyfokú függő helyzetére utal, hogy míg a mérsékelt ellenzéki szavazók esetében a kistisztviselők csak kb. másfélszer voltak többen, mint a fő- és középtisztviselők, addig a kormánypártiaknál ez a szorzó majdnem négy és félszeres volt! Területi elhelyezkedésük szélsőséges voltára pedig az vet fényt, hogy az állami hivatalnokok teljes köre, az összbázis 44%-a lakott az I. övezetben, szemben a mérsékelt ellenzékiek 10,8%-ával.

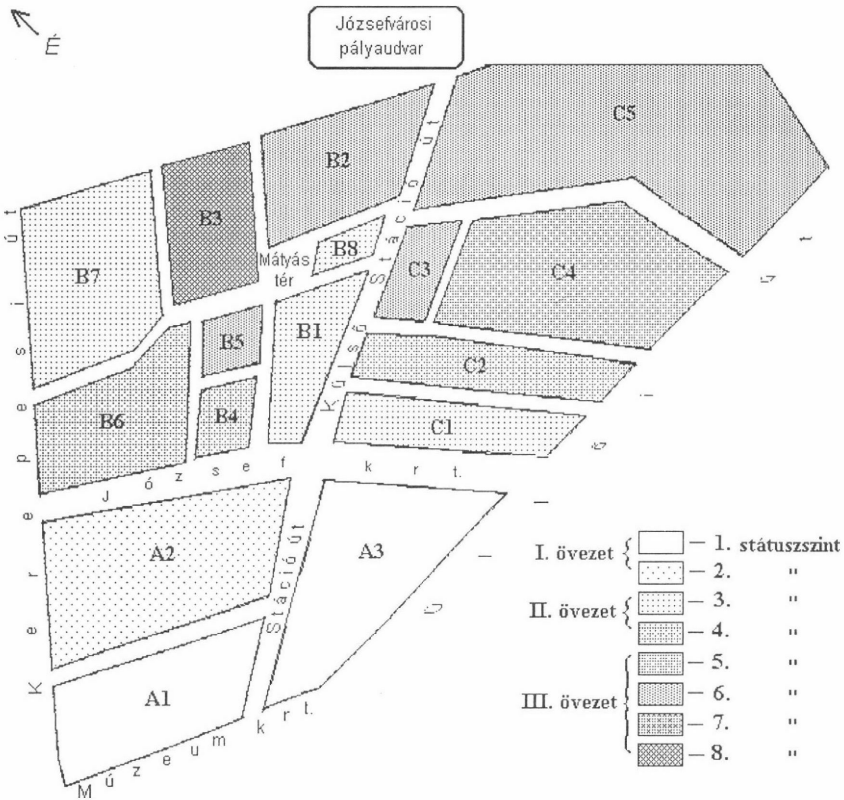
A szabadelvű párti szavazók összességének területi elhelyezkedése, státusz-korrelációja is rendkívül „kontúros”: 59%-uk lakott ugyanis a magas, 36,2%-uk az átlagos és csupán 4,8%-uk az alacsony státuszú övezetben (a mérsékelt ellenzékiek aránya ezen utóbbi övezetben ugyanakkor 17,5%-ot tett ki!).¹⁰²

Legvégső következtetésként megállapíthatjuk, hogy a Tisza Kálmán-kori politikai pártok társadalmi bázisa a fővárosban a választójog szűk társadalmi keresztmetszete ellenére is differenciáltnak mondható, a választójoggal rendelkezők — nagyfokú társadalmi tagoltságuknál fogva — az abból kiszorultak jórészeinek érdekeit is reprezentálni tudták, s a nagyvárosi társadalom széles rétegeinek sajátos korabeli érdekviszonyai szerint cselekedtek.

102 Vö. *Lakatos E.*: i. m. 53. p.

FÜGGELÉK

Józsefváros társadalmi státusz-övezetei az 1890. évi népszámlálás számlálókörzetei alapján

Világviszonyosított foglalkozási csoportok szerinti övezeti megoszlása

ÖSSZESEN	I. övezet			II. övezet						III. övezet														
	1. körzet	2. körzet	Össz.	3. körzet	4. körzet	5. körzet	6. körzet	7. körzet	8. körzet	Össz.	%	Próbász.												
ERT. ÁGAZATOK	A1	A3	Össz.	B1	B7	B8	C1	B4	B6	C3	Össz.	%	C1	C3	B2	B5	C5	B3	Össz.	%	Próbász.			
1. Alkalmi öbnszítványosok	21	8	43	30,9%	1	2	1	1	1	5	0,4%	1							1	0,1%	49	1,5%		
2. Alkalmi köznevelési tanítványosok	48	22	155	10,8%	9	13	17	4	4	58	4,8%	1			2	1			4	0,6%	217	6,5%		
3. Alkalmi kiskeresztélyesek	58	37	218	31,3%	14	31	5	43	15	34	7	147	12,2%	11	4	2	3	1	25	3,4%	485	14,5%		
4. Fővárosi öbnszítványosok	1		5	0,4%						1	0,1%											0,2%		
5. Fővárosi köznevelési tanítványosok	5	3	23	2,2%	3	1	6	6	2	4	17	1,4%	1						3	0,4%	51	1,5%		
6. Fővárosi kiskeresztélyesek	6	2	22	3,0%	2	1	6	2	7	19	1,6%	1			1	1			3	0,4%	52	1,5%		
7. Magánoktatási tanítványosok	25	9	31	6,5%	13		6	6	3	2	30	2,5%	2		1	2			9	1,2%	104	3,1%		
8. Diplomás értelmiségiek	53	19	102	17,1%	15	5	5	9	2	9	5	47	3,9%	1	2	1	4	4	13	1,8%	234	6,9%		
9. Köznevelési vezetői	6	7	21	3,4%	4	1	2	5	5	1	19	1,6%	2		1	1	3		6	0,8%	29	0,8%		
10. Alkalmazottak	15	8	58	8,1%	5	4	4	4	11	2	28	2,3%	1		1	1			2	0,3%	111	3,3%		
11. Egyéb munkások		4	4	0,3%			1			4		0,6%										11	0,3%	
12. Földművelésügyi munkások	5	1	5	11	0,8%			1		1	0,1%											12	0,4%	
13. Nyugdíjasok	5	4	8	17	1,2%					2	3	0,2%										20	0,6%	
NEMERT. ÁGAZATOK																								
14. Járások	43	32	98	17,3%	12,0%	41	31	8	35	27	41	26	309	17,4%	19	15	5	14	6	10	9,5%	451	13,4%	
15. Keresztélyesek	29	32	72	13,3%	9,2%	31	76	5	40	23	42	27	236	19,7%	13	4	14	18	11	10	70	9,6%	439	13,0%
16. A vendéglátás	12	8	21	41	2,8%	15	15	5	18	8	6	6	23	6,4%	3	10	7	10	12	50	6,9%	164	4,9%	
17. Keresztélyesek			5	0,3%	7	2	20	14	8	16	16	74	6,2%	16	20	26	19	8	24	113	15,6%	192	5,7%	
18. Összetett munkások			1	0,1%	2	5	2	5	2	7	16	1,3%	32	24	32	1	77	4	100	26,2%	207	6,1%		
19. Többségi járadékosok	18	11	16	45	3,1%	7	5	1	3	3	4	7	26	2,2%	2	2			6	0,8%		23	0,7%	
20. Háldíjazások	20	9	49	7,8%	5,4%	20	9	15	53	22	24	32	185	15,4%	26	24	26	31	21	162	22,3%	425	12,6%	
MINDÖSSZESEN	370	212	858	140	100,0%	184	210	63	264	132	209	140	1501	100,0%	130	108	151	94	156	87	726	100,0%	3467	100,0%
ÖSSZ. ERTÉKELMÉNYEK	248	170	596	964	66,9%	51	72	-	101	41	82	28	352	51,8%	26	4	11	9	12	5	16	9,3%	147	41,7%
ÖSSZ. NEMERTÉKELMÉNYEK	122	92	262	33	19%	131	138	27	162	91	227	112	159	68,2%	100	99	140	85	144	87	600	20,7%	1753	58,7%

Szállógi Dezsőre szavazók foglalkozási csoportok szerinti övezeti megoszlása

Metszkelt Ellenek	I. övezet				II. övezet						III. övezet				Fübsz.							
	1. körzet A1 A3	2. körzet A2	Össz	%	B1	B7	B8	C1	B4	B6	C2	Össz.	%	C4		C3	B2	B5	C5	B3	Össz.	%
ÉRT. ÁGASZATOK																						
1. Allami förtiszviselők	1	2	2	5,3%										1						1	0,6%	
2. Allami közepiszviselők	12	8	18	38	10,0%	3	6	2	2		13	3,3%								1	0,6%	
3. Allami kistiszviselők	10	7	17	35	15,2%	3	2	11	3	11	1	41	10,4%	2	3					5	3,0%	
4. Fővárosi förtiszviselők		2	2	0,5%							1	1	0,3%							3	0,3%	
5. Fővárosi közepiszviselők	2	14	16	4,7%	1	1	1	1	1	1	11	2,8%								29	3,1%	
6. Fővárosi kistiszviselők	1	12	13	3,4%	1	5	1	4			11	2,8%	1							2	1,2%	
7. Magántiszviselők	10	3	12	25	6,6%	7	3	2	2	2	16	4,1%								5	3,0%	
8. Diplomás értelmiségiek	14	3	17	44	11,5%	3	1	2	1	6	3	14	3,6%	1						2	1,2%	
9. Középisk. végz. ér.	4	2	6	15	3,9%	1	1	2	3	1	9	2,3%	1							3	1,8%	
10. Művészet	2	7	9	2,4%		1					2	0,5%								21	1,2%	
11. Egyébizak		3	3	0,8%							1	1	0,2%								5	0,5%
12. Forradalm. képviselők																						
13. Nyugdíjban lévők	1	2	3	0,8%																	3	0,3%
NEMLÉRT. ÁGASZATOK																						
14. Iparosok	16	22	38	55	14,4%	15	12	3	9	11	17	6	73	18,6%	1	2	4	1	2	15	9,1%	
15. Kereskedők	12	6	18	41	10,8%	15	7	7	12	15	18	9	58	24,9%	4	2	7	6	5	4	28	17,9%
16. Vándorlások	4	3	7	16	4,2%		9	1	6	3	4	23	5,9%		2	2	3		3	13	7,9%	
17. Köztisztviselők					2	4	3	2	3	4	4	19	4,8%	2	6	6	5	1	6	24	14,5%	
18. Csémesek					1	3					4	1,0%							5	3,6	21,8%	
19. Pótlások, járulékosok	3	1	4	7	1,8%	2	1	1	1	1	1	8	2,0%							15	1,6%	
20. Hazajárművesek	8	1	9	20	5,0%		2	3	1	11	11	48	12,3%	2	8	3	6	4	5	28	17,0%	
ÖSSZESEN	97	48	381	100,0%	46	80	17	78	52	80	40	393	100,0%	24	26	31	22	39	53	105	100,0%	
ÖSSZ. ÉRTÉLMESBŐLŐK	31	26	199	27,6	61	19	39	15	28	9	170	40,8	7	5	3	1	3	2	21	12,7		
ÖSSZ. NEMLÉRTÉLMESBŐLŐK	41	18	327	125	80	61	14	36	52	31	222	69,8	17	21	28	21	36	21	144	87,3		

Iranyi Danitane szavazók foglalkozási csoportok szerinti övezeti megoszlása

48-as Rendszerjelzet	I. övezet				II. övezet						III. övezet					Födössz.															
	1. Körzet	2. Körzet	Össz.	%	3. Körzet	4. Körzet	5. Körzet	6. Körzet	7. Körzet	8. Körzet	Össz.	%	9. Körzet	10. Körzet	Össz.		%														
ÉRT. ÁGAZATOK	A1	A3	A2	Össz.	B1	B7	B8	C1	B4	B6	C2	Össz.	%	C4	C3	B2	B5	C5	B3	Össz.	%	Födössz.									
1. Alkalmi foglalkozásúak	1			1	0,8%																	1	0,3%								
2. Állami közfoglalkozásúak	2			2	2,4%	2						4	4,6%									4	2,8%								
3. Állami kistérségi foglalkozásúak	3	5	9	17	13,8%	2			2	1	1	6	5,5%									23	7,9%								
4. Földművelésügyi foglalkozásúak																															
5. Földművelésügyi közfoglalkozásúak	1		2	3	2,4%							1	0,9%									1	0,3%								
6. Földművelésügyi kistérségi foglalkozásúak	2	1	2	3	4,1%					1	1	2	1,8%									2	2,1%								
7. Magántulajdonosi foglalkozásúak	4	1	2	7	5,7%	1			1	1	1	4	3,7%									11	3,8%								
8. Diplomatis érettségiek	2	1	7	10	8,1%	2			2			4	3,7%									14	4,8%								
9. Közfoglalkozásúak végzettségűek	2		3	5	4,1%				1			1	0,9%									6	2,1%								
10. Művészek	6	1	26	33	26,8%	1	2	2	2	2	5	10	9,2%							1	1,7%	44	15,2%								
11. Egyéb foglalkozásúak																															
12. Földművelésügyi képviselők									1			1	0,9%									1	0,3%								
13. Nyugdíjas foglalkozásúak																															
NEM ÉRT. ÁGAZATOK																															
14. Iparosok	6	6	17	29	23,6%	9	4	1	6	3	2	7	33	29,4%								8	9	1	1	2	21	36,2%	82	28,3%	
15. Kereskedők	2	2	2	4	3,3%	2	2		6	1	2	13	11,9%										1	1	1	1	2	3,4%	19	6,6%	
16. Vendéglátók	1	2	3	2,4%	3	2		1	2		1	9	8,3%										1	1	1	2	3,4%	14	4,8%		
17. Közfoglalkozásúak	1	1	1	0,8%	2			3	1	1	3	10	9,2%										2	2	6	2	1	15	25,9%	26	9,0%
18. Önkormányzati foglalkozásúak																							1	1	10	17,2%	10	3,4%			
19. Törekvési foglalkozásúak	1		1	0,8%																			1	0,3%							
20. Háziipari foglalkozásúak	1		1	0,8%	1			1	5	1	3	11	10,1%			3						5	8,6%	17	5,9%						
MINDÖSSZESEN	27	20	76	123	100,0%	20	15	2	32	10	12	18	109	100,0%	12	16	12	9	5	4	58	100,0%	290	100,0%							
ÖSSZES FOGLALKOZÁSÚAK	21	11	52	84	68,3%	3	7	10	2	9	2	33	30,3%	1	1	1	1	1	1	3	3	5,2%	120	41,4%							
ÖSSZES NEM ÉRT. ÁGAZÁSÚAK	6	9	24	39	31,7%	17	8	2	21	8	3	16	68,8%	11	15	12	9	4	4	5	5	9,4%	169	58,3%							

Verhovay Gyulára szavazók foglalkozási csoportok szerinti övezeti megoszlása

Aztfelemlíté Fárt	I. övezet			II. övezet						III. övezet												
	1. körzet	2. körzet		3. körzet			4. körzet			5. körzet		6. körzet		7. körzet		8. körzet		Főössz.				
	A1	A3	A2	B1	B7	B8	C1	B4	B6	C2	Össz.	%	C4	C3	B2	B5	C5		B3	Össz.	%	
ÉRT. AGAZATOK																						
1. Állami főszűviselők																						
2. Állami közűviselők											1	2,7%									5	
3. Állami kűviselők	4			1																		
4. Fűviselők																						
5. Fűviselők																						
6. Fűviselők	1											2,7%										
7. Magánűviselők																						
8. Diplomás értelmiségiek	2											9,5%										
9. Közűviselők vég. ért.																						
10. Művészek																						
11. Egyháziak																						
12. Fűviselők																						
13. Nyugdíjviselők																						
NEM ÉRT. AGAZATOK																						
14. Iparosok	2																					
15. Kereskedők	1																					
16. Vendéglátók	2																					
17. Közűviselők																						
18. Öntetők																						
19. Fűviselők, járadékosok	1											4,8%										
20. Hűviselők																						
MINDÖSSZESEN	5	3	13	21	100,0%	6	2	3	12	2	3	9	37	100,0%	11	11	25	3	22	7	79	
ÖSSZ ÉRTELMSÉGIEK	7			7	33,3%	1	1	2	1	3	1	9	24,3%									16
ÖSSZ NEM ÉRTELMSÉGIEK	5	3	6	14	66,7%	5	1	3	10	1	8	28	75,7%	11	11	25	3	22	7	79	100,0%	
																						121
																						88,3%

Nem szervező vállalatok foglalkozási csoportok szerinti övezeti megoszlása

NEM SZAVAZÓK	I. övezet				II. övezet				III. övezet				Ftössv.	%										
	A1	A3	A2	Össz.	B1	B7	B8	C1	B4	B6	C2	Össz.			%	C4	C3	B2	B5	C5	B3	Össz.	%	
ERT. ÁGAZATOK																								
1. Állami finanszírozású	19	6	12	37	4,0%	1	2	1	1	1	1	5	0,8%										42	2,1%
2. Állami közpénzügyesek	34	14	66	114	12,4%	9	8	10	2	8	3	40	6,0%	1		2						3	0,7%	
3. Állami kistérszervezetek	45	25	164	234	25,5%	11	22	1	27	11	22	6	100	15,0%	9	1	4	2	3	1	20	4,7%		
4. Fővárosi finanszírozású	1		3	4	0,4%																	4	0,2%	
5. Fővárosi közpénzügyesek	2	1	7	10	1,1%	2	1	1	1	1	1	5	0,8%									15	0,7%	
6. Fővárosi kistérszervezetek	3	1	7	11	1,2%	1	1	1	1	1	2	6	0,9%									1	0,2%	
7. Magánfinanszírozású	11	5	17	33	3,6%				1	3		8	1,2%	1		1						4	0,9%	
8. Diplomás érdekműhelyek	37	15	66	118	12,9%	12	4	2	5	1	3	1	28	4,2%		2					9	2,1%		
9. Középfokú végz. ért.	2	3	9	14	1,5%	3	1	1	1	1	1	8	1,2%	1								3	0,7%	
10. Művészek	9	5	25	39	4,3%	2	1	1	2	2	6	15	2,3%									1	0,2%	
11. Építésszak			1	1	0,1%				1			4	0,8%									6	0,3%	
12. Fennedek, képzéselők	5	1	5	11	1,2%																	11	0,5%	
13. Nyugdíjellátományok	5	3	6	14	1,5%				2		1	3	0,5%									17	0,8%	
NEM ERT. ÁGAZATOK																								
14. Iparosok	19	17	49	85	9,3%	16	14	4	16	12	22	10	94	14,1%	6		3	1	8	5	5	28	6,6%	
15. Kereskedők	17	23	43	83	9,1%	14	38	2	20	9	25	9	117	17,6%	7	1	6	11	5	6	36	8,5%		
16. Vendéglátók	6	4	8	18	2,0%	11	4	3	11	3	2	4	38	5,7%	3		8	3	4	4	5	27	6,4%	
17. Képzéselők	4	4	4	14	1,4%	2	2	1	5	5	8	4	42	6,3%	11	8	13	9	4	16	61	14,4%		
18. Összetartók			1	1	0,1%	1			2			6	10	1,5%	20		15	27	1	37	3	103	24,3%	
19. Tűzoltók, járadékosok	14	10	12	36	3,9%	5	3		3	2	3	2	18	2,7%		2	2		1		6	1,4%		
20. Háztartáladomások	12	8	30	50	5,5%	23	7	12	36	14	13	18	123	18,5%	24	15	23	19	26	14	121	28,6%		
MINDÖSSZESEN	241	141	535	917	100,0%	113	113	42	142	68	114	73	665	100,0%	83	55	82	60	90	53	423	100,0%		
ÖSSZ. ERTÉLMENSRÉGIK	173	79	388	640	69,8%	41	45	4	50	23	44	16	223	33,5%	12	3	7	8	8	3	41	9,2%		
ÖSSZ. NEM ERTÉLMENSRÉGIK	68	62	147	277	30,2%	72	68	38	92	45	70	57	442	66,5%	71	52	75	52	82	50	382	90,3%		
																						904	45,2%	
																						1101	54,2%	

András J. Horváth: The Electorate of Budapest-Józsefváros Borough in 1884: a Poll-book Analyses

The aim of the study is to make it possible giving an insight into the voters' political attitudes and habits in the second half of the last century in Budapest. The capital was counted more or less a stabile base of the governments in the constitutional period after 1867. Most of the constituencies, which were the very same boroughs for the city administration as well, elected obidiantly the candidates of the Liberal Party of the Government.

However the eighties wasn't very eventful period politically, yet it can be interesting for two reasons. First, in the first half of the decade stired a short-lived antisemitic movement the stagnant waters of the political life, and second, a relatively complete series of poll-books have been remained from that period. Using these documents and other kinds of protocolls a complete data-base could have been created, with which it could made possible to identify personally more than 3000 voters of the borough of Józsefváros, which, by its social composition can be regarded as a model for the whole city.

Because of the missing of the secret ballot from that period, these sources provide an eminent possibility studying the voters' social characteristics and political manners from that times. There were three participants of the campaign of the 1884 election on the scene: the winner was one of the leader of the liberals but in opposition; the other was the key figure of the Independence Party; while the third, the least supported participant was a journalist of an antisemitic periodical of those years.

For the results, the picture is not very surprising, however it mustn't fail some attention, considering the voters' allocation and distribution among these three parties. Regarding the different strata of the society, the programme of the stiff liberals was supported mostly by the elite of the intellectuals and of the merchants, who lived in distinguished parts of the borough, closer to the city centre. Artisans, craftsmen and typical figures of the petit bougeoise could be found mostly in the centre of the district, who sponsored characteristically the ideas of the independence. Meanwhile the antisemits gained their supporters rather from the voters' lowest strata: from the less educated farmers and carters living in the outer parts of the borough.

